

Moderna kyrkor

Reflektioner kring ett övertaligt kulturarv

Clara Nyström

Uppsats för avläggande av filosofie kandidatexamen i
Kulturvård, Bebyggelseantikvariskt program

15 hp

Institutionen för kulturvård
Göteborgs universitet

2010:29

Moderna kyrkor

Reflektioner kring ett övertaligt kulturarv

Clara Nyström

Handledare: Charlotta Hanner Nordstrand

Kandidatuppsats, 15 hp
Bebyggelseantikvariskt program
Lä 2009/10

UNIVERSITY OF GOTHENBURG
Department of Conservation
P.O. Box 130
SE-405 30 Göteborg, Sweden

www.conservation.gu.se
Tel +46 31 7864700
Fax +46 31 786 47 03

Program in Integrated Conservation of Built Environments
Graduating thesis, BA/Sc, 2010

By: Clara Nyström
Mentor: Charlotta Hanner Nordstrand

Modern churches. Reflections about a redundant heritage

ABSTRACT

Churches are seen as one of Sweden's most valuable cultural heritage. They bear witness to a living tradition and gives us knowledge of society at large and therefore people's lives at different times. These buildings possesses a high value, which is shared by the vast majority, and they are protected by law. The concept of modern churches is in this essay the churches built after 1940, which is not covered by law. The older churches has therefore a cultural and historical value which the modern churches lack.

About 600 churches are built after the year of 1940 and the total number of churches in the country is 3400. A case study shows three modern churches in northern Sweden, each facing redundancy. Church redundancy is a current concept and the distinction in the law makes the modern churches easier to modify and sell. When the assemblies need to save money the modern churches are often the first to be discussed. The essay culminates in a discussion of the aesthetic value and age value.

Title in original language: Moderna kyrkor. Reflektioner
kring ett övertaligt kulturarv
Language of text: Swedish
Number of pages:41
Keywords: (churches, modern churches, cultural heritage,
church redundancy, Norrbottens län)

ISSN 1101-3303
ISRN GU/KUV—10/29--SE

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INLEDNING	9
1.1 Bakgrund	9
1.2 Problemformulering och frågeställning	10
1.3 Syfte och mål	10
1.4 Metod och material	10
1.5 Avgränsning	11
1.6 Teoretisk referensram	11
1.7 Begrepp	12
1.8 Tidigare forskning och litteratur	12
2. LAGAR OCH FÖRÄNDRINGAR	14
2.1 Kulturminneslagen	14
2.2 Relationsförändringen mellan kyrka och stat	15
2.3 Svenska kyrkan i förändring - strukturellt & socialt	15
3. KYRKOPYGGNADERS VÄRDE	17
3.1 Att värdera kulturarvet	17
3.2 Kyrkobyggnaderna som kulturarv	18
3.3 Generella och individuella värden	19
3.4 Brukarperspektiv- bevarandeperspektiv	19
3.5 Allmänreligiositet	20
4. ÖVERTALIGA KYRKOR	21
4.1 Begreppet	21
4.2 Vart står vi?	21
5. MODERNA KYRKOR	23
5.1 Ett samhälle i förändring	23
5.2 Kyrkor i det moderna samhället	23
5.3 Kyrkor i arkitekttävlingar	26
5.4 Småkyrkan som idé	26
5.5 Stadsdelskyrkor	27
5.6 Estetikens betydelse	27

6. EXEMPEL NORRBOTTEN	28
6.1 Moderna kyrkor i Norrbottens län	28
6.2 Björkskatakyrkan	29
6.3 Strömnäskyrkan	31
6.4 Vinlidens kyrka	33
7. SLUTDISSKUSION	34
8. SAMMANFATTNING	36
9. KÄLL OCH LITTERTURFÖRTECKNING	38
9.1 Ottryckta källor	38
9.2 Tryckta källor och litteratur	39
10. BILDFÖRTECKNING	41
BILAGOR	

1. INLEDNING

Denna uppsats är resultatet av de studier som genomförts inom ramen för en kandidatuppsats om 15 högskolepoäng, motsvarande 10 veckors studier på bebyggelseantikvariska programmet på Institutionen för kulturvård vid Göteborgs universitet. Uppsatsen resulterar i en kandidatexamen. I detta kapitel presenteras innehållet i uppsatsen; frågeställning, syfte och mål samt metod.

1.1 Bakgrund

Övertalighet bland kyrkor är varken ett nytt eller självklart begrepp. Genom historien har det periodvis varit aktuellt, i samband med uppförande av nya kyrkor, att riva eller kallställa de äldre byggnaderna. Men situationen idag bottnar i andra orsaker vilket blev tydligt i och med relationsförändringen år 2000 mellan staten och Svenska kyrkan. Under min praktik på Norrbottens museum vårterminen 2010 kom jag i kontakt med frågor rörande denna problematik i samband med en dokumentation gällande en stadsdelskyrka från 1978. Undersökningen utfördes i projektet *Dokumentation om moderna arkitektur i Norrbotten* där länets moderna arv ses över. Kyrkan jag dokumenterade kan komma att förlora sin användning som kyrka, och är i denna situation inte ensam, då även fler kyrkor brottas med samma problem.

Kyrkobyggnader ses om ett av Sveriges värdefullaste kulturarv. De vittnar om en levande tradition samt ger oss kunskap om samhällsutvecklingen i stort och därigenom människors livsvillkor under olika tider. Dessa byggnader besitter därigenom ett stort värde och uppfattningen att vårda detta arv för kommande generationer ses som en självklarhet. Det som sker nu är en del av Svenska kyrkans månghundraåriga historia, som tagit en ny vändning. Om kyrkobyggnader förlorar sin funktion som sådana riskerar det levande kulturarvet att utarmas. Situationen uppmärksammandes särskilt 2007 när den nya kyrkan i Maglarp, från 1909, slutgiltigt revs efter lång beslutsprocess.

Under praktiken kom jag i kontakt med kyrkoantikvarien i Luleå stift. Hans uppfattning är att det är ett aktuellt problem att kyrkor säljs ut, samtidigt som det går att urskilja ett generellt förhållningsätt till kyrkobyggnaderna. I Norrbotten är det i första hand de nyare kyrkorna som förlorar sin användning och församlingar vill i största mån behålla de äldre.

I Sverige finns ungefär 3400 kyrkobyggnader, varav ca 600 är uppförda efter 1940; det är dessa jag i min uppsats benämner som moderna kyrkor. Moderna kyrkor är en del av Svenska kyrkans kulturarv samtidigt som det är en del av det moderna kulturarvet. Det kyrkliga kulturarvet skyddas i 4 kap Kulturminneslagen, där tidsgränsen 1940 är säderledes viktig, då kyrkorna uppförda innan denna period har ett starkare skydd i lagen. De är belagda med högre tillståndsplikt vid förändringar vilket de flesta moderna kyrkor saknar. Riksantikvarieämbetet kan besluta om även moderna kyrkor bör omfattas av samma skydd, om dessa anses märkliga i och med sitt kulturhistoriska värde.

De moderna kyrkorna saknar alltså det starkare skydd som de äldre kyrkorna har, samtidigt som det moderna kulturarvet har visat sig svårt att kategorisera och därigenom värdera. Det moderna kulturarvet är ett relativt nytt begrepp som har börjat diskuteras mer och mer inom kulturvården. Det som ligger närmast oss i tid är svårt att beskriva och har inte setts som kulturhistoriskt värdefullt. Dessutom saknas en efterföljande epok att reflektera emot. Men mer och mer har det moderna kulturarvet börjat att diskuteras då det nu har börjat få några år på nacken. Som alltid genom historien har den allmänna uppfattningen om

arkitektur förändrats över tid och den allmänna opinionen om densamma svänger. Det är därför problematiskt att ta ställning till de moderna kyrkornas värden.

1.2 Problemformulering och frågeställning

Moderna kyrkor tillerkänns ett mindre värde än de äldre kyrkorna uppförda innan 1940, vilka skyddas av högre tillståndsplikt i lag. De ges därigenom ett kulturhistoriskt värde vilket de nyare inte generellt har. Detta leder till att de moderna kyrkorna är lättare att sälja ut när församlingar måste göra neddragningar i ekonomin. Riksantikvarieämbetet har de senaste åren börjat uppmärksamma det moderna kulturarvet, till exempel via sitt PM *Det moderna samhällets kulturarv*. De moderna kyrkorna omfattas därmed i två kulturarv, både det kyrkliga och det moderna men inget av dessa innebär ett självklart skyddsinstrument. Kyrkorna vittnar om en speciell period av svensk samhällshistoria, men dess betydelse riskerar att på sikt utarmas. Moderna kyrkor har på grund av sin arkitektur och ålder inte samma självklara värden som äldre kyrkor, mer förankrade i bygden och till form och utseende i mer kyrklig arkitektur. För att komma närmare ett svar på denna problematik har följande problemställning valts ut:

Hur fungerar kyrkornas skyddsinstrument?
Hur värderas de moderna kyrkorna?
Vad betyder estetiken? Historien?
Hur ser förhållandet modern kyrka - övertalighet ut?

1.3 Syfte och mål

Syftet med uppsatsen är att ta reda på hur moderna kyrkor värderas i förhållande till det övriga kyrkobeståndet. På detta sett blir konsekvenserna för dessa byggnader synligt.

Målet med uppsatsen är att belysa hur lagen skiljer ut kyrkorna och undersöka konsekvenserna av detta. Den ska även ge en inblick i det moderna kulturarvets svårighet att bedömas. Uppsatsen kan ligga till grund för ytterligare forskning om moderna kyrkor.

1.4 Metod och material

För att belysa de moderna kyrkornas situation har en mindre studie gjorts. Tre kyrkor, vilka på olika sätt har brottats med övertalighetsproblematik, behandlas. Två av kyrkorna har besöks medan den tredje på grund av det geografiska avståndet inte har fått min närvaro. Vid denna har en intervju över telefon gjorts med den nuvarande ägaren. Vid samtal med informanter, vid besök eller över telefon, har minnesanteckningar gjorts. Platsstudierna och samtalen behandlar kyrkor i Luleå stift, detta då jag utförde min praktik på Norrbottens länsmuseum. Urvalet av de tre kyrkorna kom till efter samtal med kyrkoantikvariern i Luleå stift, vilken gav mig tips om aktuella kyrkor eller information om värdefulla kontakter. Situationen med övertaliga kyrkor i det moderna beståndet är aktuellt i Norrbottens län. Uppsatsen har därför en tyngdpunkt på Norrbottens län, men även andra fall kommer kortare att presenteras och uppsatsen i stort behandlar kyrkobyggnader i hela Sverige. Resultatet av detta kommer att presenteras i uppsatsen. Utöver detta baseras uppsatsen på litteraturstudier. Svenska kyrkan och Riksantikvarieämbetet är de två viktiga källor som

ligger som grund för denna uppsats. Även föreskrifter som behandlar vårt kulturarv är särskilt viktigt. Här är studier om 4 kap Kulturminneslagen av relevans för att förstå hur det kyrkliga kulturarvet värderas.

1.5 Avgränsning

Enbart kyrkor som ägs och förvaltas av Svenska kyrkan behandlas, eftersom de är de som omfattas av kulturminneslagen. Dock nämns situationen i några europeiska länder för att visa på den skillnad i hur andra länder bemöter samma problematik. Ett fåtal kyrkor innan 1940, men dock från 1900-talet, kommer att kort presenteras då dessa har relevans för att behandla det kyrkliga kulturarvet. När jag skriver moderna kyrkor avser jag kyrkor uppförda efter 1940, vilket beror på den skillnad Svenska kyrkans kyrkobyggnader har i lagen. De moderna kyrkorna i stort behandlas med en viss inriktning på Norrbottens län.

1.6 Teoretisk referensram

Kulturminnesvården har historiskt grundat sig på vissa teoretiska grunder där bland annat den österrikiske konsthistorikern Alois Riegl (1858-1905) har getts stor betydelse. Han myntar och diskuterar bland annat begreppet åldersvärde, och hur detta förhåller sig till historiska monument. Det speciella med åldersvärdet är att det uppenbarar sig direkt vid första anblicken i objektets föråldrade estetik, vilket kan avläsas av alla. Riegl konstaterar att:

Age value, as indicated earlier, has one advantage over all other ideal values of the work of art: it claims to address everyone, to be valid for everyone without exception.(...) Age value, to the contrary, addresses the emotions directly; it reveals itself to the viewer through the most superficial sensory (visual) perfection.¹

Åldersvärde verkar alltså betyda något för alla, och begreppet har stor relevans för denna uppsats, egentligen på grund av avsaknaden. Moderna kyrkor saknar det åldersvärde de äldre kyrkorna har. Undersökningar, vilka kommer att presenteras i uppsatsen, visar att många förbinder kyrkor med hög ålder.

Riksantikvarieämbetets begreppsformuleringar, vilka framställs i Axel Unnerbäcks bok *Kulturbeskrivning av bebyggelse*, har likaså tillskänkts stor betydelse för kulturminnesvården. Unnerbäck preciserar de kulturhistoriska kriterierna och inriktar sig framförallt på tre värden för att kategorisera vår bebyggelse. *Dokumentvärde* tillskrivs om byggnaden har ett samhällshistoriskt värde, socialhistoriskt värde, arkitekturhistoriskt värde och/eller byggnadsteknikhistoriskt värde. *Upplevelsevärden* är exempelvis symbolvärde, identitetsvärde, arkitektoniskt värde, miljöskapande värde, kontinuitetsvärde, och/eller patina. Det tredje är de *Förstärkande/övergripande värden* som autenticitet/äkthet, pedagogiskt värde/tydlighet, sällsynthet och representativitet. Den kulturhistoriska värderingen efter denna modell utförs av experter som värderar och beskriver miljöer utifrån sina historiska discipliner.

¹ Stanley Prince (1996) s 74

1.7 Begrepp

Med begreppet ”moderna kyrkor” menar jag kyrkorna som grupp uppförda efter 1940. Det ska därför inte blandas ihop med en specifik arkitekturstil, som modernistisk. När ”modern kyrka” används pekar det på en specifik kyrka i uppsatsen. Det är även här viktigt att diskutera begreppet kyrka som kan ha två innebörder. Dels som byggnaden i sig och dels vad det har för immateriell innebörd, det vill säga kyrkan i en vidare, allomfattande, betydelse. Kyrkan med dess traditioner och bärare av historia samt gudstjänstliv och församlingsliv. Begreppet "kyrka" eller "kyrkan" i uppsatsen syftar på kyrkobyggnader i sig.

Med begreppet ”övertaliga kyrkor” använder jag samma betydelse som Riksantikvarieämbetet har gett i dokumentationen från deras interna seminarierie *Långsiktigt hållbar förvaltning och differentierad användning av kyrkor* (2006). En kyrka anses övertalig när den används i marginell omfattning eller inte alls för kyrkliga handlingar. Ofta är det på grund av att församlingen förvaltar ett för stort antal kyrkor inom sin regi.

"Kulturarv" är ett annat intressant begrepp som spänner över flera dimensioner. Enligt min uppfattning ska kulturarvet visa på viktiga beståndsdelar för att förklara och öka förståelsen för vår samtids historia, genom att söka kunskap ur det förflutna går det att förstå nuet. Riksantikvarieämbetet benämner begreppet som ett arv som berättar om hur människor har levt och arbetat och om de kulturer eller samhällsförhållanden som skapat det. Det innefattar inte bara föremål, byggnader och fornlämningar utan också berättelser, traditioner och andra immateriella värden som vi övertar från tidigare generationer.

1.8 Tidigare forskning och litteratur

2009 utkom Riksantikvarieämbetet med slutrapporten i sockenkyrkoprojektet *Sockenkyrkorna-kulturarv och bebyggelsehistoria*, som behandlar kyrkans kulturarv och betydelse. Kyrkobyggnader är ett av Sveriges viktigaste kulturarv och nämns därför flitigt i litteratur. De mest omskrivna kyrkorna är de äldre, och medeltidskyrkorna i synnerhet. Vanligt är att verken är inriktade geografiskt, efter en viss ålderskategori eller på det estetiska värdet. Ett exempel är *99 kyrkor* från 1998 där ett personligt urval visas av journalisten Beatrice Glase och fotografen Gösta Glase baserat på det estetiska värdet. Men moderna kyrkor saknas ofta i dessa beskrivningar.

I boken *Kulturbeskrivning och bedömning av kyrkor – en handledning för kulturmiljövården och Svenska kyrkan* (2005) beskrivs det kyrkliga kulturarvet. Riksantikvarieämbetets syfte med skriften var att ta fram översiktlig kunskap om de kulturbeskrivningens karaktärsdragen hos varje kyrka samt de kvaliteter som det är särskilt viktigt att ta hänsyn till vid brukande och förvaltning. I denna tillskrivs generella värden för de skyddade kyrkorna medan individuella värden är sådana som varierar från kyrka till kyrka. Detta utreds utförligt nedan i kapitel 3.3.

Riksantikvarieämbetet utkom 1990-1998 med en serie i tre band om *Nya svenska kyrkor* där Götalands, Svealands och Norrlands nya kyrkor kort presenteras. Serien var resultatet av en omfattande inventering av det yngre kyrkobeståndet som påbörjades under senare delen av 1970-talet. I böckerna presenteras kyrkor från 1920 till och med 1984. Kyrkorna presenteras med en interiörbild och exteriörbild, en kortare beskrivning samt en planöversikt.

1962 utkom *Nya kyrkor i Skandinavien*, vilken beskriver ett mindre antal samtida kyrkor i Sverige, Norge, Finland och Danmark. Deras historia och utseende har ofta likheter. Särskilt intressant är att boken utkom mitt under perioden och således är ytterst aktuell för sammanhanget.

Övertalighetsproblematiken har debatterats flitigt de senaste åren, och blev ännu mer aktuellt när den nya kyrkan i Maglarp, uppförd 1909, revs 2007. Regionmuseet i Kristianstad gjorde samma år dokumentationen *Gör en kyrka någon skillnad* där denna problematik diskuteras. Församlingen ansåg det ekonomiskt ohållbart att äga två kyrkor vilket ledde till att den större kyrkan revs, vilken dessförinnan under ett flertal år inte hade brukats. I dokumentationen utfördes flera intervjuer för att få människors förhållande till situationer likt denna.

Växjö stift har sedan 2006 bedrivit ett projekt med titeln *Kyrkorum och gudstjänst*. Avsikten var att samla och utveckla kyrkobyggnadsfrågor genom att sammanföra antikvarier, arkitekter, teologer och företrädare för Svenska kyrkan för ett utbyte i erfarenheter och perspektiv. Projektet mynnade ut i boken *Kyrkorummet – kulturarv och gudstjänst. En samtalsbok om ett förändringskede* (2008), vilken innehåller merparten av de föredrag och papers som hade presenterats inom projektet. Denna innehåller flera intressanta artiklar vilket bildar en viktig utgångspunkt i uppsatsen.

I dokumentet om *Det moderna samhällets kulturarv* (2006) försöker Riksantikvarieämbetet att formulera sitt ställningstagande till vår tidsperiods arkitektur och dess betydelse. De vill därigenom uppmärksamma och värna om de miljöer som berättar om det moderna samhällets framväxt, samtidigt som det konstarens att det är en svårt uppgift att ta sig an ett kulturarv som ligger så nära i tiden. De moderna miljöerna finns runt omkring oss i vardagen och de menar att vi kanske inte tänker på dem som kulturarv, men det som inte uppmärksammas riskerar att förfalla, rivas och försvinna när det ersätts av något annat.

2. LAGAR OCH FÖRÄNDRINGAR

Vårt kyrkliga kulturarv skyddas av flera bestämmelser. Den allra viktigaste är Lagen (1988:950) om kulturminnen mm, härnäst kallad kulturminneslagen. Kyrkor behandlas i 4 kap. Lagens syfte är att ge ett starkt skydd åt de kulturhistoriska värden som kyrkorna representerar. Ansvaret för värden av kyrkorna ligger hos församlingarna. Vidare i kapitlet kommer konsekvenserna av upplösningen av statskyrkan att presenteras samt de strukturella förändringar som under lång tid skett i Svenska kyrkan.

2.1 Kulturminneslagen

Första paragrafen 4 kap sammanfattar den generella innebörden: ”1 § Kulturhistoriska värden i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser är skyddade enligt bestämmelserna i detta kapitel.”² Kulturminneslagen är ett uttryck för samhällets uppfattning att kyrkornas värde är omistligt.

Lagen behandlar enbart de kyrkobyggnader som före splittringen av kyrka och stat den 1 januari 2000 ägdes eller förvaltades av Svenska kyrkan. Kyrkobyggnader invigda efter detta datum kan däremot skyddas som byggnadsminnen enligt 3 kap kulturminneslagen, Byggnadsminnen.

3 och 4 § är de främst aktuella för detta arbete då det är här skillnaden i skydd för de moderna kyrkorna och de äldre beskrivs. Viktigt att nämna är att om en kyrkobyggnad säljs och ändrar användning fortsätter skyddet i kulturminneslagen ändå att gälla.

3§ lyder:

- Kyrkobyggnader som är uppförda och kyrkotomter som har tillkommit före utgången av år 1939 får inte på något väsentligt sätt ändras utan tillstånd av länsstyrelsen.
- I fråga om en kyrkobyggnad krävs alltid tillstånd för rivning, flyttning eller ombyggnad av byggnaden liksom för ingrepp i eller ändring av dess exteriör och interiör med dess fasta inredning och konstnärliga utsmyckning samt för ändring av dess färgsättning.
- I fråga om en kyrkotomt krävs alltid tillstånd för utvidgning av tomten samt för uppförande eller väsentlig ändring av byggnader, murar, portaler eller andra fasta anordningar på tomten.
- Länsstyrelsen får ställa de villkor för tillståndet som är skäligen med hänsyn till de förhållanden som föranleder ändringen. Villkoren får avse hur ändringen skall utföras samt den dokumentation som behövs.³

4§ lyder:

- Om Riksantikvarieämbetet beslutar det, skall bestämmelserna i 3§ om tillståndsprövning tillämpas också i fråga om en kyrkobyggnad eller en kyrkotomt som har tillkommit efter utgången av år 1939 och som är märklig genom sitt kulturhistoriska värde.⁴

1999 gjordes ett tillägg till 4 kap kulturminneslagen när den 16§ tillkom. Denna behandlar den kyrkoantikvariska ersättningen och innefattar bestämmelser med stöd för förvaltningen av den största sammanhållna delen av vårt kulturarv. Det ska inte ses som ett bidrag utan som ersättning för de inskränkningar som skyddsbestämmelserna i kulturminneslagen ger. 2009 gavs 465 miljoner kronor i ersättning och sammanlagt mellan 2000-2009 har 1.9

² Notisums lagbok

³ ibid.

⁴ ibid.

miljarder betalats ut för att underhålla kyrkobyggnaderna.⁵ Ersättningen ska täcka större renoveringar och restaureringar samt verka för löpande underhållsarbeten. Det är församlingarna själva som måste ta initiativ till att genomföra en åtgärd och söka ersättning för den. Stödet täcker inte alla åtgärder utan Svenska kyrkan och dess församlingar måste även utföra en omfattande egenfinansiering. Den kyrkoantikvariska ersättningen kan bara ges till kyrkor vilka skyddas i kulturminneslagen.

Peter Bexell, en av de ansvariga för projektet *Kyrkorum och gudstjänst*, menar att ersättningen är avsevärt mycket mer än vad till exempel The Church of England får, vilken dessutom har fler byggnader.⁶ Detta visar på den betydelse kyrkan har haft i Sverige genom historien och fortsätter att ha trots att den inte längre är statskyrka.

2.2 Relationsförändringen mellan kyrka och stat

1 januari 2000 separerades Svenska kyrkan och staten genom regeringsbeslutet U2000/9499/BIA. Beslutet hade diskuterats under lång tid och vuxit fram sedan 1950-talet. Delningen har haft stor inverkan på kyrkans roll i samhället och innebär att kyrkan politiskt jämföras med andra trossamfund. En viktig juridisk innebörd var att församlingarna blev ägare till samtliga kyrkor.⁷ Svenska kyrkans medlemmar bidrar med en kyrkoavgift. I samband med brytningen presenterades *Överenskommelse mellan staten och Svenska kyrkan i frågor som rör de kulturhistoriska värdena inom Svenska kyrkan*. Här i står bland annat: ”Svenska kyrkan är ansvarig för den största sammanhållna delen av vårt kulturarv. /.../ Det är av stor betydelse att detta gemensamma kulturarv bevaras till kommande generationer.”⁸

2.3 Svenska kyrkan i förändring - strukturellt & socialt

Svenska kyrkan har samlat in verksamhetsstatistik från och med år 1970.⁹ Medlemsstatistiken visar på ett kontinuerligt tapp av medlemmar. 2008 var 72,9% av befolkningen medlemmar i Svenska kyrkan för att jämföra med 95,2% år 1972. Siffran från 2000 var 82,9%.¹⁰ Den senaste tio års perioden har medlemsantalet minskat i en snabbare takt men enbart brytningen mellan stat och kyrka ska inte användas som förklaring. Svenska kyrkan ser tre orsaker till den negativa medlemsutvecklingen:

- Andelen medlemmar i befolkningen minskar när äldre medlemmar dör, utan att det tillkommer nya medlemmar via dopet. Sedan 1996 föds inga nya medlemmar in i Svenska kyrkan vilket är en av de troligaste mest bidragande orsakerna till att färre är medlemmar i Svenska kyrkan idag jämfört med tidigare.
- Den andra orsaken är att invandringen ökar folkmängden och bidrar till ett mångreligiöst Sverige, varav den procentuella andelen medlemmar i Svenska kyrkan i förhållande till folkmängden blir mindre.

⁵Kyrkoantikvariska frågor (2008) s.7

⁶Bexell & Weman (2008) s.155

⁷ibid. s.195

⁸ *Långsiktigt hållbar förvaltning och differentierad användning av kyrkor* (2006) s.3

⁹ *Svenska kyrkan i siffror*

¹⁰ibid.

- Tredje faktorn är att medlemmar väljer att gå ur organisationen. Enligt statistisk från 2009 valde 71645 medlemmar att gå ur medan 6275 inträdde. För att statistiken ska få relevans kan det nämnas att samma siffror 1999 var 33587 utträden och 4990 inträden medan 1989 års siffror visar 12411 och 6040.¹¹ Detta visar på den drastiska ökningen som skett i antal utträden ur Svenska kyrkan medan antalet nya inträdande medlemmar varierar efter andra premisser i samhället.

Som en konsekvens av medlemsminskningen blir församlingarnas ekonomi sämre då färre bidrar med kyrkoavgift. Många församlingar ser därför på lång sikt en svår ekonomisk situation framför sig, både i gles- och landsbygd och i storstädernas stadsförsamlingar där få bofasta med sin kyrkoavgift bidrar till församlingens ekonomi. För att underlätta detta pågår nu en strukturell församlingsförändring; flera små församlingar går samman till större enheter. 1982 fanns 2569 församlingar, år 2000 2517 stycken för att jämföra med 2008 års 1808 församlingar.¹² Innebörden häröver blir att församlingarna får fler kyrkor att förvalta och bruka, samtidigt som en av kyrkorna oftast får en särställning som huvudkyrka.

Biskopen i Växjö stift, Sven Thidevall, pekar i *Församlingen och dess gudstjänstrum i senmoderniteten*¹³ på de sociala förändringar som sker i församlingarna. Människors sociala församlingsstruktur löses upp och många, i alla fall tillfälliga besökare, är inte medvetna om vilken församling de tillhör. Han menar att det är andra faktorer än tillhörighet till en viss territoriell församling som avgör vilka kyrkor människor söker sig till för vissa kyrkliga händelser. Målet är inte längre kyrkan-i-närheten, utan man går istället till den vackra kyrkan mitt i stan, den gamla, söta kyrkan långt ute på landet eller den vännerna besöker och så vidare. Nya livsmönster präglas av större rörlighet på olika områden vilket kan resultera i att människors rötter blir mindre stadgade. Om det inte längre finns en plats som självklart förblir ”hemma” så blir även begreppet ”min kyrka” mindre aktuellt, ju mer urbaniseringsgraden fortsätter. Detta skulle kunna vara en underliggande orsak till att just de moderna kyrkorna är de som först bortvärderas även om de ligger mitt i samhället och därmed borde dra de mesta besökarna.

¹¹ Svenska kyrkan i siffror

¹² ibid.

¹³ Bexell & Weman (2008) s.25

3. KYROBYGGNADERS VÄRDE

Kulturarv kan fungera som en gemensam referensram och bär alltså vittnesbörd om en historia som är en del av vårt kollektiva minne. Riksantikvarieämbetet menar att kulturarv är något föränderligt som ständigt är under uppbyggnad, kulturarvet i en process. Enligt min uppfattning ska kulturarvet visa på viktiga beståndsdelar för att förklara och öka förståelsen för vår samtids historia. Hur vi värderar kulturarvet är även detta föränderligt och hänger samman med samhällets värderingsgrund. I detta kapitel kommer jag behandla det kyrkliga kulturarvet och hur detta värderas.

3.1 Att värdera kulturarvet

Tankarna eller känslorna för en viss tidsperiods uttryckssätt varierar. Ett relativt allmänt accepterat ställningstagande är att det tar ca 30-50 år innan en ny stil accepteras, en åsikt som bland annat bebyggelseantikvarie Johanna Roos uttrycker i sin artikel *Miljonprogrammet – ett vårdpaket?*.¹⁴ Hon frågar sig därefter om vi därför även kommer att sätta värde på 1970-talets bebyggelsemiljöer, liksom jugendstilen har omvärderas sen sin tillkomst. Staffan Löfberg konstaterar i sin masteruppsats *”Övertalighetsproblematiken” och Odarslövs kyrka – en ”övertalig” kyrkans framtid* (2009) att det finns en skillnad i det allmänna förhållningssättet till kyrkobyggnader med anledning av deras arkitektstil och ålder. Han menar att vissa stilar är populärare än andra vilket innebär att dessa värderades högre och därför har större chans att fortsätta att brukas. Att Maglarps nya kyrka till slut revs, och att även Odarslövs kyrka i Lunds stift brottades med detta hot, beror enligt Löfberg på att dessa var uppförda i nygotik, vilken nedvärderas. ”Den kostar pengar, är omöjlig att använda och är dessutom ful”¹⁵ konstaterades beträffande Odarslövs kyrka.

Det är lätt att bli filosofisk när det kommer till frågeställningar rörande värde och värdering. Min bror menar att värdet regleras enbart efter hur mycket någon är beredd att betala. Inga andra värden väger tyngre. Dokumentvärden, upplevelsevärden samt de övergripande värdena, vilka är viktiga beståndsdelar inom kulturminnesvärden, väger lätt i en sådan duell.

Ytterligare aspekt på värdering kan dras av Maglarpsfallet vilken vittnar om att kyrkobyggnader inte har ett annat värde än det som människor från tid till tid tillmäter dem. Graden av värde, som kulturarv och som vittne om de kyrkliga traditionerna växlar efter ålder och utformning, men det får inte glömmas att alla kyrkor har ett värde.¹⁶ I Riksantikvarieämbetets skrift *Fädernas kyrka, församlingskyrkan igår – idag – i morgon*, sammanfattningen av en konferens i december 1993, följer ett viktigt ställningstagande. Där står det att vi inte får sortera kyrkorna, då deras värde inte går att gradera eller rangordna. Det är inte var och en utan tillsammans som kyrkorna är ett omistligt kulturarv.¹⁷

¹⁴Roos (2009)

¹⁵Löfberg (2009) s. 27

¹⁶Bexell & Weman (2008) s.209

¹⁷*Fädernas kyrka. Församlingskyrkan igår – idag – i morgon* (1993) s.29

3.2 Kyrkobyggnaderna som kulturarv

Svenska kyrkan beskriver på sin hemsida det kyrkliga kulturarvet som bärare av omistliga värden. Kyrkobyggnader, kyrkogårdar och dess omgivning – de är viktiga arv som både handlar om identitet såväl religiöst och historiskt som kulturellt. Landets ca 3400 kyrkobyggnader har en avsevärd betydelse som bärare av vår historia.¹⁸ I december 2009 hade Svenska kyrkan 3338 kyrkor i bruk varav 2931 var skyddade enligt 4 kap. kulturminneslagen. Mellan 2000-2008 ökade antalet skyddade kyrkobyggnader med 34 stycken efter beslut av Riksantikvarieämbetet.¹⁹

Kyrkobyggnadens identitetsskapande betydelse betonas även i Svenska kyrkans grundläggande regelverk, Kyrkoordningen²⁰, som i avdelning tio behandlar organisationens förhållande till sina byggnader. Här framställs kyrkobyggnaden som viktig för en bygds identitet och som en del av det offentliga rummet.

I samband med 1993 års kyrkobyggnadsutredning, en inomkyrklig undersökning utförd av Svenska kyrkans centralstyrelse, gjordes även en religionssociologisk undersökning. Syftet var att se hur attityden var mot kyrkobyggnaderna och resultatet publicerades som en bilaga till betänkandet *Fädernas kyrkor – och framtidens* (1996). Av denna framgår att kyrkobyggnaderna anses viktiga samt att de har ett värde även för dem som aldrig besöker dem eller beskriver sig själva som religiösa. Ändock har de ett värde som är sammanbundet med svensk kultur och tradition. Människors identitet hör i många fall samman med kyrkan då kyrkan är identitetsskapande i form av traditioner kring högtider samt som kulturarv och historisk kontinuitet.

Undersökningar visar att även om man inte är religiös så är det kyrkliga kulturarvet högst betydelsefullt och kyrkobyggnader har ett värde i sig själva. Om detta skriver Wera Grahn i en rapport gjord för Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU), *Lokala röster och lokala värden*. Den handlar om icke-religiösa människors förhållande till kyrkor och vilket värde de tillsätter kyrkobyggnaden som identitetsskapande och historiebärande element. Som fallstudie beskrivs Ålsgård kyrka i Norge från 1917 där en rivning diskuterades. Det visade sig att församlingen var för en rivning, för att sedan uppföra en ny kyrka på samma plats, då församlingen behövde en mer passande kyrka för sitt arbete. Lokalbefolkningen motsatte sig densamma och undersökningen resonerar om att kyrkobyggnader inte nödvändigtvis har störst betydelse i en religiös tro, utan dess betydelse kan sammanhålla i en mer allmän karaktär.

I undersökningen utfördes tio djupintervjuer och deras samt lokalbefolkningens allmänna ställningstagande till den nya kyrkan presenteras. Sammanfattningsvis dras slutsatserna att framförallt äldre och medelålders personer motsatte sig den nya kyrkans formspråk. ”Och så vill de sätta upp den tegelstensklossen och så har de ett torn där de ska ringa. Det är inte en kyrka! Inte för mig!”²¹ Vidare ansågs den äldre generationen inte förknippa moderna kyrkor med kyrkor utan de förband istället kyrkorna med ålder. Åldersvärdet sågs som synnerligen betydelsefullt och byggnader som bar på en historia är något som förefaller addera värde på dem.

¹⁸ *Kultur och kulturarv*

¹⁹ Svenska kyrkan redovisning för år 2009 (2010) s. 10

²⁰ Regelverket tillkom vid brytningen 2000 och fastställdes i sin första version vid kyrkomötet 1999

²¹ Grahn (2007) s. 15

Att gränsen för de kyrkor som omfattas av kulturminneslagen kom att bli just årtalet 1940 bestämdes 1990. Tidsgränsen var då alltså om en period på 50 år vilken i dagsläget har vuxit till 70 år. Det är dock inte på tal om en förnygring då anledningen egentligen inte var åldern i sig, utan det var skillnaden i arkitektur och ställningstagande som avgjorde. På 1930-talet anspelade kyrkoarkitekturen fortfarande på de klassiska dragen för kyrkor medan 1940-talet drog in med en ny era i kyrkoarkitekturen. En ny tid, nya material och nya lösningar.

3.3 Generella och individuella värden

Vilket redan nämnts i inledningskapitlet behandlas kyrkornas kulturhistoriska värden i boken *Kulturhistorisk karakterisering och bedömning av kyrkor - en handledning för kulturmiljövården och Svenska kyrkan*²². Det är inte enbart kvalitativa, estetiska eller historiska egenskaper som tillmäts värde, utan också symboliska, icke-materiella. I boken skiljs på generella och individuella värden.

Generella värden har alla kyrkor skyddade enligt 4 kap kulturminneslagen. Exempel på sådana värden är kyrkan som landmärke, en orienteringspunkt på landsbygden eller i staden. Kyrkan utgör oftast ett tidsdokument som berättar om sociala, ekonomiska, kyrkliga och/eller politiska förhållanden samt speglar olika tiders estetiska ideal och bildspråk. Därför är den en symbol och karaktärsskapande för socknens och dess invånares. Kyrkan har kontinuerligt använts för sin ursprungliga funktion genom historien och är för många en symbol för trygghet, kontinuitet och förankring i vardagen. Dessa generella värden hos kyrkorna ligger bakom att lagskyddet är generellt, i motsats till profanbebyggelse där en utvald grupp skyddas som byggnadsminnen. Kyrkobyggnaderna antal och geografiska placering berättar inte bara om kyrkans historia utan kopplas även samman med landets historia och samhällets utveckling.

De individuella värdena är mera specifika och hör ihop med varje enskild kyrkas speciella förutsättningar. Kyrkan kan ha ett stort byggnadsteknikhistoriskt värde eller vara hantverksmässigt intressant. Värdet kan ligga i de egenskaper som behandlar arkitektur-/konsthistoria av antingen unik eller representativ art eller betydelse för socialhistorien eller ekonomihistorien. Ett annat exempel på det individuella värdet är kyrkan som bärare av hög konstnärlig/arkitektonisk/estetisk kvalitet. Vid tillståndsansökningar som gäller ändringar prövas tillståndet generellt mot det individuella värdet. I dag har ca 90% av alla kyrkor en kulturhistorisk bedömning efter vilken deras individuella värden pekats ut.²³

3.4 Brukarperspektiv - Bevarandeperspektiv

Församlingar har till viss del, kanske inte en annan syn, men ändå andra preferenser till kyrkobyggnaderna än kulturmiljövården eller den icke-kyrkliga allmänheten. Medan församlingarna historiskt har betraktat kyrkobyggnaderna som ett rum för gudstjänst, vilken bör utvecklas och anpassas efter detta behov, ser kulturmiljövården ofta eller enligt stadgan detsamma som ett rum som bärare av historia. Församlingarna har ett brukarperspektiv och kulturminnesvården ett bevarandeperspektiv.

²² Schwanborg (2005) s.14

²³ *Kunskapsuppbyggnad kring kyrkomiljöerna som kulturarv efter relationsändringen kyrka/stat år 2000* (2009) s. 51

Men till bevarandet hör att kyrkobyggnaden brukas för ett gudstjänstfirande, som utifrån olika tidsperioders liturgi befinner sig i en ständigt fortgående förändringsprocess. Nu är vi inne i en period där det levande kulturarvet kanske riskerar att utarmas, då flertalet kyrkor används i liten omfattning. För att det inte ska bli ett historiskt minnesmärke behöver kyrkobyggnaden användas kontinuerligt för sitt ursprungliga och specifika ändamål. Den för Svenska kyrkan och kulturminnesvården gemensamma utgångspunkten är att en kyrkobyggnad genom sitt kyrkorum dels är ett gudstjänstrum, dels utgör en del av det svenska kulturarvet. Ur kulturmiljövårdens perspektiv är det viktigt med en fortsatt användning av kyrkorummet för kyrkliga ändamål för att bevara det specifika rummets karaktär.

Ålgårds kyrka vittnar om församlingarnas brukarperspektiv. Här såg församlingen ett värde i att riva och bygga nytt, där hela 73 % var för en rivning medan den icke-kyrkliga allmänhetens omröstning slutade i 55% emot och enbart 27% för. Ca 1000 personer ingick i omröstningen.²⁴ Även Axel Unnerbäck är inne på samma spår i fråga om förändring när han konstaterar att det inte sällan är allmänheten som är mer negativa och värderar de kulturhistoriska värdena högre än kyrkans representanter.²⁵

3.5 Allmänreligiositet

Allmänreligiositet, finns det? Markus Dahlberg menar i artikeln *Kyrkorna och det offentliga byggandet- kyrka och stat som bärare av ett kulturarv*²⁶ att det kyrkliga kulturarvet är i hög grad levande. Det är levande i den bemärkelsen att det fortfarande betyder mycket för allmänheten, religiösa eller ej. Attitydundersökningar, till exempel presenterade i 1993 års kyrkobyggnadsutredning *Fädernas kyrkor - och framtidens* bekräftar att många har en stark känsla för kyrkobyggnaden och kyrkomiljön och anser att det är viktigt att dessa finns kvar och vårdas.. Bexell benämner detta i introduktionen till *Kyrkorummet – kulturarv och gudstjänst* som "allmänreligiositet"²⁷. Även de känslor en kyrkobyggnad väcker och besitter är ett uttryck för detta, vilket kan kopplas samman med det immateriella kulturarvet, vilken bland annat behandlar minnen, berättelser och känslor.

I regionmuseet i Kristianstads dokumentation om Maglarps nya kyrka utgjordes en del av materialet av intervjuer. En av dessa menade att nya eller moderna kyrkor ofta saknar den ”mystik” som äldre kyrkor har.²⁸ Mystik eller liknade symboliska värdeord som en speciell stämning en kyrka väcker för besökare är uttryck för detta begrepp. Även i *Lokala röster och lokala värden* berättar en av intervjupersonerna om den ”mystik” hon känner i en kyrka. Detta är inget nytt fenomen utan det är ett uttryck för den betydelse kyrkorna har haft, och jag tror att flera med mig är beredda att vittna om densamma. Historia, lugn eller känslor som vi inte kan sätta ord på, eller ge uttryck för i en annan offentlig byggnad. Känslor som dessa brukar dock förknippas med äldre kyrkobyggnader likaså som flera av informanterna i båda undersökningarna berättar om samma slags känsla för gamla byggnader i allmänhet. Angående de moderna kyrkorna blir känslan oftast den motsatta. ”Ful”, ”ser inte ut som en kyrka” är ord som dessa i stället ofta väcker. Estetiken har stor betydelse för hur dessa byggnader värderas och uppskattas.

²⁴Grahn (2007) s. 8

²⁵Löfberg (2009) s.21

²⁶Bexell & Weman (2008) s.177

²⁷ibid. s.11

²⁸Alftberg & Eriksson (2008) s.41

4. ÖVERTALIGA KYRKOR

Det säger sig inte självt att övertaliga kyrkor är ett problem och genom historien har kyrkor rivits och lämnats öde. Ofta hängde detta samman med ett uppförande av en ny kyrka. Idag är en av orsakerna det sviktade underlaget hos gudstjänstbesökare. Riksantikvarieämbetets och Svenska kyrkans ställningstagande är att kyrkorna så långt som möjligt ska fortsätta brukas för sitt ändamål. I detta kapitel kommer begreppet att kortfattat redas ut och situationen i Sverige presenteras.

4.1 Begreppet

Då det inte finns någon tydlig definition om vad övertalig kyrka innebär är det svårt att uppskatta problemets omfattning i Sverige. Även frågan om hur många kyrkor det verkligen finns, eller för den delen hur stort bestånd som utgörs av moderna kyrkor, kan vara svår att besvara. Detta då det är en ständig förändringsprocess, där kyrkbeståndet förändras.

Riksantikvarieämbetets definition av begreppet presenterades i seminariet om definierad användning från 2006 och innebär att ”det finns fler kyrkor än församlingen behöver för gudstjänstbruk.”²⁹ En kyrka räknas som övertalig när den inte längre uppfyller sin funktion ur pastoral och ekonomisk synvinkel. Nationalencyklopedin definition av övertalig är ”överskrider det erforderliga antalet.” Men att den räknas som övertalig måste dock inte innebära att den ur församlingens synvinkel är det, utan dess betydelse som en "allomfattande kyrka" finns kvar. Statistiken från Svenska kyrkan visar att det är flera kyrkor som visst används, men i mindre grad än förr.

4.1 Vart står vi?

Bakgrunden till situationen är bland annat de demografiska förändringarna i samhället. Idag bor ca 80% av landets befolkning i tätorter/städer och inflyttningen fortsätter. Landsförsamlingarnas ekonomiska underlag påverkas därefter och de kan ha för många kyrkor att förvalta sett efter behovet av gudstjänst.³⁰ Den pågående strukturella församlingsförändringen med sammanslagningar innebär att församlingarna får fler kyrkor att förvalta. Detta ses som en stor bidragande orsak till frågor rörande övertalighet.

Av lagskyddade kyrkor, enligt 4 kap kulturminneslagen, har tio sålts och en rivits under perioden 2000-2010. Under samma period togs 28 moderna kyrkor och kapell, vilka inte skyddades enligt kulturminneslagen, formellt ur bruk och fick annan användning.³¹ (se bilagor)

I artikeln *Alldeles för många kyrkor – ett europeiskt perspektiv*³² skildrar Bexell situationen i Europa. I Sverige är de kyrkobyggnader som vanligtvis ses som problem belägna i lands- eller glesbygd och har tillhörande kyrkogård. I England och Tyskland är det stora problemet istället de kyrkor som uppfördes under 1900-talet i nya stadsdelar i nya städer. Som exempel ger Bexell 1950-talskyrkorna i det ekonomiska undrets och folkomflyttningarnas Tyskland. Kort kan bara nämnas att i det europeiska perspektivet är det vanligare att icke-kyrkliga

²⁹Långsiktigt hållbar förvaltning och differentierad användning av kyrkor (2006) s. 5

³⁰Kunskapsupplysning kring kyrkomiljöerna som kulturarv efter relationsförändringen kyrka/stat år 2000 (2009) s.22

³¹Svenska kyrkans redovisning för år 2009 (2010) s. 36

³²Bexell & Weman (2008) s.155

verksamheter tar över och det finns till och med barer inhysta i kyrkor England, vilket jag tror skulle vara svårt att genomföra i Sverige. De bakomliggande orsakerna till problemen med de moderna kyrkorna i dessa två länder är att områden nu har en helt annan befolkningsstruktur än den som kyrkan byggdes för. Ofta bor invandrare av annan kyrkotillhörighet numera i området eller så har barnfamiljernas barn flyttat ut. Bexell menar att storskaligheten i detta problem inte är aktuellt i Sverige, utom möjligen i våra tre största städer. De kyrkor jag har varit i kontakt med visar dock på motsatsen, att stadsdelskyrkorna kanske kommer att bli en frågeställning att ta ställning till.

Biskop Sven Thidevall uppmärksammar tidsgränsen i kulturminneslagen och dess konsekvenser som ett dilemma när han frågar ”Varför ska bara ålder ge skyddsvärde?”³³ Han menar att kyrkorna på landsbygden, vilka är de som oftast brottas med frågor rörande övertalighet, är de som bevaras eller måste bevaras, även utan sin funktion som bärande av det levande kulturarvet. Andra kyrkor kan inte ställas av enbart på grund av sin ålder. De moderna kyrkorna, som geografiskt ofta har en bättre placering i förhållande till befolkningen är de som saknar skydd. Han tar som exempel upp Uppsala stift där flera moderna kyrkor redan stängts, sålts eller hyrts ut. I artikeln *Kan inte användas, får inte rivas, måste skötas*³⁴ beskrivs hur detta tillämpas i praktiken på en äldre kyrka, Odarslöv, vilken även behandlas i Lövbergs masteruppsats från samma år. Kyrkan är i såpass dåligt skick att den inte får användas, faktiskt är den i så dåligt skick att den är inhägnad på grund av risk för ras.

³³Bexell & Weman (2008) s.25

³⁴Martelius (2009)

5. MODERNA KYRKOR

Idag finns det ca 600 moderna kyrkor i Sverige varav 120 skyddas enligt 4 § 4 kap kulturminneslagen.³⁵ Tillsammans utgör de ca 18 % av landets kyrkbestånd. Kapitlet är uppdelat som så att först kommer de samhällsförändringar som skedde under 1900-talet att presenteras, vilket var den bidragande orsaken till det stora antal moderna kyrkor som uppfördes. Därefter kommer decenniernas byggande att behandlas, och hur kyrkorna förändrades och omvärderades. Småkyrka och stadsdelskyrka är två begrepp som uppkom under denna period. Kapitlet avslutas med estetikens betydelse för de moderna kyrkorna.

5.1 Ett samhälle i förändring

De moderna kyrkornas tillkomst gick hand i hand med den omfattande samhällsförändring som skedde under 1900-talet. Urbaniseringen tog fart och städerna växte. Det totala antalet stadsinvånare i Sverige ökade från 1 743 000 år 1920 till 4 177 000 år 1965. Tillväxten var särskilt markant under 1940-talet. Mot slutet av 1950-talet bodde mer än halva landets befolkning i det som administrativt räknades som stad. Uppkomsten av en mycket stor tätortsbebyggelse utanför städerna hörde i stor grad samman med fabriksorter, järnvägsknypunkter och villaförstäder.³⁶ I de nordligare länen centrerades befolkningen längs kusten för att få en jämnare spridning söderöver. De nya stadsdelarna och de större städerna behövde kyrkor.

5.2 Kyrkor i det moderna samhället

Gällande stil och form kan hela 1900-talet ses som en förenklad växelverkan mellan de två huvudriktningarna traditionalism och modernism. Det är dock svårt att hitta typiska drag då alla byggnader är unika. Fram till 1930-talet dominerade den traditionalistiska linjen, som bygger på klassisk och historisk grund, för att övergå till en modernistisk huvudlinje i och med funktionalismens genomslagskraft. Denna kom sedan att betraktas som den ledande riktningen, samtidigt som den traditionalistiska linjen dock fortsatte att verka parallellt. Till skillnad från det profana byggandet visade både beställare och arkitekter i större grad vilja knyta an till äldre tiders formspråk.³⁷

Byggandet under 1940-talet, i kyrkoarkitekturen liksom de flesta andra kategorier, befann sig i det närmaste i ett stiltje med hänseende till situationen i världen. Därför uppfördes enbart ett fåtal, 48 kyrkor, under denna period. 1940-talets blygsamma byggnation kan jämföras med de följande decennierna och byggnationen kom att öka från och med mitten av 1950-talet. 129 kyrkor uppfördes under 1950-talet och 227 kyrkor under 1960-talet. Bara under 1970-talets tre första år byggdes 67 moderna kyrkor.³⁸ Redan i början av 1970-talet hade antalet nya kyrkor uppförda under 1900-talet överstigit det antal, 886 kyrkor, vilka uppfördes under hela 1800-talet.³⁹

1950-talskyrkorna behåller i allmänhet långkyrkans form. I bokserien *Nya svenska kyrkor* dras slutsatsen att den äldre generationen arkitekter bidrog med den traditionella stilen ända in på 1950-talet. Under 1960-70-talet blev det sedan en generationsväxling i arkitektkåren och

³⁵Svenska kyrkans redovisning för år 2009 (2010) s.37

³⁶Ahlberger (2003) s.92

³⁷Hållén (1998)

³⁸Ridderstedt (1974) s. 191

³⁹ibid s.190

en relativt nyexaminerad och driven arkitektkår förde in nya idéer och material.⁴⁰ Om detta vittnar Dan Lundgren, arkitekten bakom Björkskatakyrkan, som var verksam i Luleåtrakten, och en ung generation formade utvecklingen.⁴¹

Uttryck för tiden ges i *Nya skandinaviska kyrkor* från 1962 där Hård af Segerstad skriver att den då inledda kyrkliga byggnadsepoken i Norden ansågs vara den mest omfattande sedan missionstiden. Enbart svenska kyrkan planerade att inom de närmaste decennierna uppföra mer än 300 kyrkobyggnader. Göteborgs stifts dåvarande biskop, Bo Giertz, intervjuas och menar att kyrkan aldrig tidigare stått inför sådana uppgifter som i en storstad, där nya förstäder växer fram i ett hisnande tempo. I *Kyrkan bygger* från 1961 presenteras bakgrunden och omfattningen av den kyrkobyggnadsperiod som då nyligen inletts. Man menade då att kyrkobesökarnas antal ökade och att behovet av nya kyrkor fanns, inte minst som ersättning för provisoriska lokaler. Men den viktigaste orsaken till behovet av kyrkor i storstadsregioner utgjordes av tillkomsten av nya stora bostadscentra i ytterområdena som då inrymde en allt större grupp människor.⁴² De helt nya förorterna behövde kyrkor, i Norrbotten blir detta särskilt tydligt. 1920 räknades ca 13% av befolkningen i Västernorrlands, Jämtlands, Västerbottens och Norrbottens län som stadsbefolkning. Siffran för år 1965 var ca 37%.⁴³

Först på 1960-talet blev funktionalismen helt accepterad och bejakad i kyrkoarkitekturen. Arkitekterna ville hävda kyrkan som en företeelse i tiden, modern och utåtriktad. Med extrem arkitektur ville kyrkan hävda sin plats i samhället. Flera av de skyddade moderna kyrkorna är uppförda under detta decennium eller nästkommande. Detta visar på den moderna arkitekturen när den är i sitt främsta anses värdefull. Om detta vittnar Haparanda kyrka från 1967 som med sin speciella arkitektur helt i plåt anses värdefull. Kyrkan på Teg från 1969 skyddas på grund av sin modernistiska arkitektur helt uppförd i betong. Arkitekt Bertil Franklins kyrka i Luleå, Örnäs kyrka från 1963, är ett annat exempel på den speciella arkitektur som betong möjliggjorde. Örnäs kyrka utmärker sig med tre parallella tunnvalv i betong med tegelklädd exteriör.

Bild 1, ovan . Örnäs kyrkas interiör med djupblå vägg av mosaik bakom koret. Bänkinredningen är fast. Församlingshemmet Örnäsgården finns i anslutning till kyrkan men är friliggande.

Bild 2 , nedan . Örnäs kyrka med sina tre tunnvalv. Fasaden är täckt av brunt tegel.

⁴⁰ Hällén (1998)

⁴¹ Hultin (1983)

⁴² Ridderstedt (1961)

⁴³ Ahlberger (2003) s.23

Hård af Segerstadt citerar i *Nya skandinaviska kyrkor* en artikel i Svenska dagbladet från 1961 där en kritiker nämner sin syn på de moderna kyrkornas utseende, vilken ser ett annat förhållande än ovan nämnt. Kyrkan, menar författaren, byggs för församlingen och de som nyttjar byggnaden vet vägen till sin lokal, därför behöver inte lokalen skräna med skyltar och symboler. Kyrkan har accepterat sin position i förorten som ett litet samfund.⁴⁴ Hård af Segerstedt säger sig se ett mönster i hur kyrkorna förhåller sig till den omgivande bebyggelsen och menar att stadsdelskyrkorna byggs i en sorts motstående verkan, som vittnesbörd om något annorlunda. När de står nära profan arkitektur; bostadshus, affärscentra präglade av öppenhet och livlighet hålls de därför slutna med tunga murar. I det fall höghus dominerar kan kyrkan göra en lågmäld protest mot vertikalismen medan fritt placerad i landskapets horisont kan den utformas som ett riktmärke. Rödtegel blev mycket vanligt under denna period och åtskilliga kyrkor från 1960-talen har även djupt neddragna tak. Vanligt förekommande för de moderna kyrkorna är klockstaplar, vilket framförallt är brukligt i de nordligare länen.

Bild 3. Örnäsens kyrkas klockstapel tillverkad av plåtbalkar.

I slutet av 1960-talet och intåget i 1970-talet började kyrkor byggas i senfunktionalismens anda. Det blev ett uttryck för den nya tiden med plåt, betong, plana tak och fönsterband på kubiska byggnadskroppar i asymmetriska grupperingar.⁴⁵ Kyrkoarkitekturen gick mer åt det profana hållet och upplevelsevärdet blev mindre viktigt då man inte på samma sätt som förr orienterade sig efter kyrkan i samhället.

Under 1970-80-talen byggdes ofta stora anläggningar med församlingshem och rum för olika funktioner i samma byggnadskropp, så kallade differentierade anläggningar. En allmän strävan till öppna rumsformer och sammanhang blev karakteristiskt. Nyckeln till den nya liturgin blev det fristående altarbordet samtidigt som kyrkorummet fick en fri, varierad form. Ett senare benämnt kyrktorg, gjorde sitt inträde vilken kan beskrivas som en kombination av kyrksal och foajé.⁴⁶

Arkitekten Thomas Hellkvist undrar i *Arkitektur* 1985 var gränsen för de sakrala i modern svensk kyrkoarkitektur gick. Han konstaterade att kyrkan i ett försök att nå ut hade ”valt en vardaglig, vänlig, världslig och antiauktoritär framtoning utan högtidlighet.”⁴⁷ För att hela kyrkoanläggningen skulle få en arkitektonisk enhetlighet hade gudstjänstrummet ofta fått samma karaktär som de profana delarna. Kyrkorna kan vara svåra att urskilja i dessa byggnadskomplex, vilket Björkskatakyrkan i Luleå är ett gott exempel på. Ofta utmärker de sig med högre takresning och överljus.⁴⁸

⁴⁴ Hård af Segerstadt (1962) s. 18

⁴⁵ Hållén (1998)

⁴⁶ Illerstad (1990)

⁴⁷ Bexell & Wennås (2008) s. 378

⁴⁸ Hållén (1998)

Olof Wennås, fil.dr i Uppsala på en avhandling om teologin i modern kyrkoarkitektur, skriver om den delvis nya fasen som kyrkobyggandet gick in i på 1990-talet. Det präglades alltmer av småskalighet, måttfullhet och mångfald samt av mindre, men mer högresta rum än tidigare. Postmodernistiska och eklektiska stildrag blev vanligare.⁴⁹

Elva nybyggda kyrkor har tillkommit under perioden 2000-2008. De flesta av dessa, sex stycken, i Stockholmsregionen medan det uppfördes tre stycken i Göteborg. Under 2010 pågår dessutom nybyggnation och planerad invigning av tre nya kyrkor i de två storstadsregionerna.⁵⁰

5.3 Kyrkor i arkitekttävlingar

Från att ha varit en undanskymd byggnadskategori i det moderna samhällsprojektet kom kyrkobyggandet att omvärderas under 1950- och 1960-talen.⁵¹ I ett formmässigt mer likriktande folkhemsbygge erbjöd kyrkorna alternativ och svängrum varför flera arkitekttävlingar utlystes.⁵² Det var därför i stor grad samma krets arkitekter som var verksamma i tävlingar och byggen över hela landet. Detta gör att flera av Sveriges mest kända arkitekter under tidsperioden finns representerade. Detta medför att några lokala drag, på grund av arkitekternas geografiska spännvidd, inte är särskilt utmärkande. Uppsvinget låg även i samband med samhällets förändring, vilket nämnts i 5.1, varför kyrkobyggandet kom in i en kvantitativ fas. Hård af Segerstad menar att det var arkitektens intresse och deras förmåga att förhålla sig till liturgin som var avgörande för kyrkans arkitektoniska kvalitet samt hur de förhöll sig till en dominerande funktion, kyrkorummet, samt anpassade sig till tradition och tid.

Markuskyrkan i Björkhagen från 1961 är en av Sigurd Lewerentz bidrag vilken med sin tegelarkitektur är typisk för decenniet samt brukar nämnas i dessa sammanhang. Peter Celsing är en annan arkitekt verksam inom kyrkobyggandet, vilken bland annat ritade S:t Thomas kyrka i Vällingby i Stockholm 1960, och Nacksta kyrka i Sundsvall uppförd 1969. Ralph Erskine var även verksam inom kyrkobyggandet och är bland annat upphovsman till Avasjö kapell i Risbäck, 1950.⁵³

5.4 Småkyrkan som idé

Kyrkorna som uppfördes från 1940-talet var vanligen relativt små i jämförelse med tidigare under historiens gång och kan jämföras med en modern variant på äldre tiders kapell. En av orsakerna var att de nya stadsdelarna var många och resurserna små. Mängden enkla småkyrkor vittnar om församlingar som inte ville utmärka sina byggnader, och inte heller hade medel att göra detsamma.⁵⁴ Många av dessa småkyrkor uppfördes även efter donationer. Den typiska småkyrkan har 200 sittplatser med möjlighet att öka med 100 platser i intilliggande församlingsrum. Det var differentierade anläggningar där församlingen hyste andra verksamheter under samma tak. Ett annat utformningskriterium var även att det skulle finnas möjlighet att utöka kyrkorummet med intilliggande lokal.⁵⁵ Idén om småkyrkan

⁴⁹Bexell & Wennås (2008) s. 378

⁵⁰Svenska kyrkans redovisning för år 2009 (2010) s. 10

⁵¹Illerstad (1990)

⁵²Etander Rimberg & Hanberger Westergaard (2008) s. 22

⁵³Hällén (1998)

⁵⁴ibid.

⁵⁵Eckerdal (1992) s. 108

mynnade ut i en rörelse som i doktorsavhandlingen *Småkyrka i storstad*⁵⁶ benämns som småkyrkorörelsen, och avhandlingen tar sin början 1946 när Göteborgs småkyrkostiftelse konstituerades. Dels var det ett byggande av små kyrkor i ett stort antal till motverkande av alltför stora församlingar, dels även en strategi för att inte primärt uppföra kyrkobyggnader utan att få levande församlingar, då kyrkan skulle finnas nära anslutning till där människor levde. Stadsplanedirektören i Göteborg, William-Olsson, ansåg att småkyrkoidén "passar alldeles utmärkt till de planer vi har. Man skall inte ha för stort tilltagna områden utan små städer i staden och då blir det helt förträffligt också med småkyrkor."⁵⁷ Tanken var att kyrkan skulle utgöra centrum i en mindre självständig församling. Många av dessa småkyrkor har till exteriören karaktären av profana bostadshus.

5.5 Stadsdelskyrkor

1960 nämns för första gången en annan benämning i kyrkofullmäktiges handlingar i Göteborg, stadsdelskyrkor. Det var inte längre aktuellt med små församlingar utan stadsdelskyrkan blev ett komplement till församlingskyrkan. Situationen var starten till dagens situation där det är stora församlingar med flera småkyrkor. Kyrkorna blev således en centralpunkt i det nya samhället då de låg direkt i de nya stadsdelarna.

I Luleå stift är detta särskilt intressant. Mellan 1950-1991 byggdes 94 kyrkor varav två tredjedelar räknades som småkyrkor och stadsdelskyrkor.⁵⁸ Att det finns lokala skillnader blir tydligt vid en närmare studie. Av Luleå kommuns sju moderna kyrkor uppfördes fem stycken i mitten av 1970-talet, resterande två på 1960-talet. Detta hänger samman med en större industrisatsning vilken planerades dra tusentals nya invånare till staden. Flera nya stadsdelar uppfördes på kort tid för att svara för behovet av bostäder och i dessa byggdes nya kyrkor.⁵⁹

5.6 Estetikens betydelse

När åldersvärdet saknas får estetikens betydelse större genomslagskraft vilket utskiljer äldre och moderna kyrkor. Det är vanligare att moderna kyrkor beskrivs i negativa ord än de äldre kyrkorna, vilket även är samma med den profana bebyggelsen från samma tidsperiod. Men om det ses som vanligt att riva och bygga nytt i det profana, på grund av funktionen eller att en gammal byggnad inte har samma standard etc. är det i kyrkoarkitekturen numera ovanligt. Å andra sidan ses äldre byggnader oftare som vackrare och mer värdefulla än nya. Detta är relativt allmänt accepterat. Att mycket kommer tillbaka till estetiken är inte heller ovanligt. Världen och värden drivs av estetik och ekonomi. Det här uttalandet tror inte jag skulle yttras om en äldre kyrka, "En påskdag, när jag satt i en modern kyrka (...) Jag sitter och tänker vad ful kyrkan är (...)"⁶⁰ Kyrkorummet kan ses som ett estetiskt rum, där arkitektur och formspråk återspeglar gestaltandets värderingar som fanns i den tid rummets skapats. Ibland svarar rummet mot en senare tids föreställning om de estetiska värderingar som fanns i den tid man på något sätt ville återskapa.⁶¹

⁵⁶ Eckerdal (1992)

⁵⁷ ibid. s.60

⁵⁸ Åman & Järnfeldt- Carlsson (1992) s. 204

⁵⁹ Nyström (2010) s.4

⁶⁰ *Ett historiskt vägval 50 år med prästvigda kvinnor 1958 – 2008* (2008)

⁶¹ Bexell & Weman (2008) s.408

6. EXEMPEL NORRBOTTEN

1 januari 2010 stod det att läsa i Aftonbladet: Nu blir Guds hus bostäder. Artikeln var en del av debatten om övertaliga kyrkor och deras framtid. Vidare beskrevs det aktuella läget i Sverige och fyra kyrkor pekades ut som möjliga för försäljning. Samtliga är byggda på 1900-talet och tre av dem uppförda mellan 1957-1978 samt representerar Norrbottens län.⁶² Detta visar på den relevans Norrbottens län har som val för geografisk kontext. I detta kapitel kommer först en presentation av de moderna kyrkorna i länet. Sedan följer en presentation av tre moderna kyrkor, vilka samtliga har brottats med övertalighetsproblematiken.

6.1 Moderna kyrkor i Norrbottens län

I Luleå stift, som till ytan upptar en tredjedel av Sveriges yta (Norrbottens och Västerbottens län), finns 58 församlingar (maj 2010). 1 januari 2010 skedde de senaste omstruktureringarna rörande elva stycken församlingar som blev fem.⁶³ Stiftet har ca 190 kyrkor, av dessa är 127 kyrkor skyddade enligt 4 kap kulturminneslagen.⁶⁴ Enligt Riksantikvarieämbetets bebyggelseregister finns det 61 kyrkoanläggningar uppförda efter 1940 varav 19 stycken skyddas med utökad tillståndsplikt. Antalet moderna kyrkor uppgår alltså till ca 30% av stiftets kyrkoberstand medan antalet moderna skyddade kyrkor är det högsta i landet. I Norrbottens län finns 38 moderna kyrkor, varav 14 skyddas med högre tillståndsplikt enligt kulturminneslagen.⁶⁵

Enligt stiftsantikvarien i Luleå stift, Mattias Burman, är problematiken med flera församlingssammanslagningar och kyrkobyggnader som nyligen hade eller nu var aktuella för försäljning aktuell i stiftet. Vidare menade Burman att det gick att se en rangordning i församlingarnas förhållande till sina kyrkobyggnader. I första hand var det mindre kapell som revs eller såldes för att underlätta i ekonomin.⁶⁶ Om detta vittnar Murjeks kapell från 1940-talet som på grund av dåligt underhåll revs då en restaurering vore för kostsam, samt att byggnaden var överflödig då dennas funktion sedan tidigare flyttat in i den närliggande kyrkan.

Moderna kyrkor var den kategori av kyrkor som först diskuterades för försäljning. I en artikel i Östersundsposten, gällande det stundade kyrkovalet i september 2009, intervjuades fyra politiker om deras ståndpunkter. Frågorna rörde bland annat om hur församlingarna skulle spara pengar samt hur politikerna ställde sig till eventuella nedläggningar av kyrkor. Samtliga menade att lägga ner kyrkor är det sista man gör eller bör göra. Vidare sade två att det hade pratats om att det var stadsdelskyrkorna som i första hand hotades och en politiker svarar på detta kort att "Stadsdelskyrkorna kommer inte att läggas ner".⁶⁷ I sista hand diskuterades de äldre kyrkorna, och framförallt de med dithörande kyrkogård.

Nedan följer en presentation av tre moderna kyrkor i Luleå stift vilka brottats/har brottats med övertalighet. Två av dessa ligger i Norrbottens län, medan den sistnämnda kyrkan, Vinlidens kyrka, ligger i Västerbottens län. Dessa tre saknar det starkare skyddet i kulturminneslagen och är till form och utseende mycket olika. Deras betydelse för omgivningen och som identitetsskapande element skiljer sig även åt. En visar på det värde

⁶² Bergsten (2009)

⁶³ Församlingar i Luleå stift

⁶⁴ Svenska kyrkans redovisning för år 2009 (2010) s.37

⁶⁵ Sökningen utfördes 11 maj 2010

⁶⁶ informant 2

⁶⁷ Hedenljung (2009)

icke-kyrkliga kan tillsätta kyrkorna som ett led av en identitetsskapande process. En annan är en kyrka som överlåtits till ett annat religiöst samfund medan den tredje kyrkan ges ett lägre värde än resterande i församlingen.

6.2 Björkskatakyrkan

Stadsdelskyrkan från 1978 var den första kyrkan jag kom i kontakt med angående denna problematik. Belägen i en större integrerad centrumanläggning låg den mitt i stadsdelen Björkskatan, uppförd mestadels under 1970-talet men med nyare tillägg, strax utanför Luleå. Stadsdelens bebyggelsestruktur är tidstypisk med funktionsseparering av arbete, boende och handel samt trafikseparering med större vägar som skär genom området i kombination med gång och cykelvägar. Bebyggelsen utgörs främst av radhus, små villor eller parhus. Centrumanläggningen har med sitt flacka tak, sin horisontella fasadverkan samt med material som betongsten och plåt även denna en tydlig förankring i 1970-talets formspråk.

Bild 4, ovan. Björkskatakyrkan som i sin västra del sitter samman med centrumanläggningen. Kubisk byggnadskropp täckt av plåt och betongsten med framskjutet entréparti.

Bild 5, vänster. Fristående klockstapel utav plåt framför kyrkans entré.

Björkskatakyrkan är ett levande bevis på den omorganisation som nu sker inom Svenska kyrkan. Då den uppfördes planerades funktionen först som en del till den intilliggande skolan och kyrkokroppen saknar därför tydliga arkitektoniska element förknippade med kyrklig arkitektur. Men på grund av en stark vilja från församlingen, Örnäset, och befolkningen i stadsdelen kom den att från början nyttjas som kyrka. Idag är förhållandet det omvända och kyrkans varande eller icke varande har under de senaste månaderna varit under förhandling.

I sitt formspråk vittnar kyrkan om sin tidsperiod, och kan därmed ses som ett dokument för tiden, och är ett tydligt exempel på de stadsdelskyrkor som uppfördes i anslutning till centrumanläggningar under denna period. Plantak, fönsterband samt en lång takkupa, viktig för ljusföringen, är några nya kyrkliga element som förde in den profana arkitekturen i kyrkans. Materialmässigt anknyter den till centrumanläggningen med fasadsten i betong och plåt, både i detaljer och som täckande material i olika former. Det fristående klocktornet i plåt och ett ensamt kors på entréfasaden är de element som visar att det de facto är en kyrka, då den inte annars är utstickande i sin arkitektur.

Interiört präglas kyrkan av ljus, främst med överljuset från takkupan som sträcker sig längst med hela kyrkan, men även glasväggar interiört gör att ljuset fördelas. Linoleummattor, pastellfärger samt vikväggar är även dessa uttryck för tiden. Den bärande strukturen är avläsbar med friliggande balkar och pelare i betong, vilken är tidens flört med funktionalismen. Kyrksalen präglas av sin norra vägg som helt täcks av fönster. Den lösa interiören, med stolar, altare, dopfont samt en vikvägg i öster är typisk för moderna kyrkor. Till skillnad från de flesta andra kyrkor, i alla fall de äldre, har kyrkan sitt kor i väst. Den flyttbara interiören möjliggör för anpassning efter församlingens behov då liturgin förändras.

I min dokumentation om Björkskatan fick jag en inblick i hur svårt det är att värdera det moderna kulturarvet när jag själv skulle formulera en karaktärisering. Vilket värde såg jag i arkitekturen som så starkt anspelade på 1970-talets formspråk, då de genom historien allmänt hållna positiva egenskaperna som åldersvärde eller uppskattad arkitektur, saknades? Sammanfattningsvis fann jag de största värdena i arkitekturens avläsbarhet, där det gick att förstå hur byggnadens konstruktion och exteriör och interiör hängde samman. Takkupan, i sig själv som element samt med sin funktion, var viktig för upplevelsen av kyrkan som ljus och öppen. Möjligheten att göra förändringar efter ändrade behov var även detta ett av de karaktärsdrag jag pekade ut.

Bild 6, ovan: Entrépartiet med takkupan. Plåt i starka kulörer i kombination med lugn sten.

Bild 7, mellan: Takkupans interiör, vilken är karaktäriserande för byggnadens uttryck.

Bild 8, nedan: Serveringsdel där vikväggen i den bortre änden möjliggör för förändring av lokalutrymmen.

Som ett led för att förbättra församlingens ekonomiska situation kommer Örnäs församling till årsskiftet 2010-2011 att gå samman med domkyrkoförsamlingen, från vilken den tidigare har brutit sig ut.⁶⁸ Örnäs församling har tre kyrkor, Björkskatakyrkan, Hertsökyrka från 1975 samt huvudkyrkan Örnäset, byggd 1963. Örnäs och Hertsös kyrkor är skyddade enligt kulturminneslagen och därmed på grund av sitt arkitektoniska formspråk utpekade som mer värdefulla, medan Björkskatakyrkans formspråk å sin sida istället förordnar en renovering. (Plantaket gör att det droppar in vatten, särskilt under vintern.) Församlingsprästen menade att då Hertsökyrkan byggdes som kyrka är den inte aktuell att säljas ut och huvudkyrkan gör man bara sig inte av med.⁶⁹ I stadsdelen Björkskatan ligger dessutom ytterligare en kyrka i centrum, Andreaskyrkan vilken tillhör en baptistförsamling. Församlingarna har en gång i månaden gemensam gudstjänst och om Björkskatakyrkan till slut säljs kommer församlingen därför ändå till viss del finnas kvar i området genom fortsatt samarbete.

I artikeln *Guds hus till salu*, publicerad i december 2009 i Norrländska socialdemokraten beskriver ordföranden i Örnäs församlings kyrkoråd, Arne Öhman, situationen. Han konstaterar att kyrkobyggnaden är för dyr och tillägger att församlingen varit i kontakt med barn och utbildningsförvaltningen, då den intilliggande skolan skulle vilja nyttja lokalen som aula.⁷⁰ Den skulle därmed få den verksamhet den från början var tänkt att få. Efter samtal med församlingsprästen i mars 2010 framgick det att detta dock kanske inte skulle ske varför situationen är oviss.⁷¹

6.2 Strömnäskyrkan

Piteå stadsförsamling sålde 2007 en av sina moderna kyrkor. Ekonomin var dålig och nedskärningar i personal hade gjorts men det krävdes ändå en genomgång av fastighetsbeståndet. För att ytterligare underlätta för ekonomin gick församlingen samman med Piteå landsförsamling 2010 och bildar numera Piteå församling, vilken geografiskt spänner över en stor yta. Efter att ha diskuterat problematiken med Erik Jonsson från dåvarande Piteå stadsförsamling framkom att två kyrkor hade diskuterats, Furubergskyrkan från 1976 samt Strömnäskyrkan från 1983. Furubergskyrkan är idag en samarbetskyrka mellan Piteå församling och EFS⁷² Munksund.⁷³

Strömnäskyrkans vara eller icke vara hade varit en lång process. Allmänheten i området ansåg att kyrkan skulle finnas kvar, trots att de inte själva besökte den, dock hade den betydelse för föreningslivet i närområdet. Från att ha varit ute till försäljning i mars 2007 flyttade den nya ägaren in, efter en mindre renovering, redan till årsskiftet 2008. Men så var den nya ägaren ett annat kristet samfund, Pingstförsamlingen.

För byggnaders del är det alltid bäst att bevara verksamheten, då dess användande har stor betydelse för en byggnads oförändrade tillstånd. Därför ses det gärna att kyrkorna säljs, om de måste, till ett annat samfund. Undersökningar utförda inom projektet *Fädernas kyrkor- och framtidens* redovisar att 32% av de intervjuade anser det vara godkänt att kyrkor säljs till ett annat religiöst samfund.

⁶⁸Nyström (2010) s.10

⁶⁹informant 1

⁷⁰Bergsten (2009)

⁷¹informant 1

⁷²Evangeliska fosterlandsstiftelsen är en lågkyrklig och nyevangelisk väckelserörelse inom Svenska kyrkan

⁷³informant 4

Belägen mitt i ett villaområde i Piteå är den ett exempel på de småkyrkor som uppfördes för att komma nära den allt mer sviktande religiösa befolkningen, efter ”söker sig därför människorna i de nya stadsdelarna icke längre till kyrkan, så måste kyrkan söka dem.”⁷⁴

Det är en differentierad anläggning och innehåller därför flera av församlingens verksamheter som kontor, serveringsdel och kök samt rum för bedrivande av ungdoms och barnverksamhet. Till utseendet smälter kyrkan väl in i miljön med sina byggnadsdrag åt en profan villalikhande arkitektur. Byggt i suterräng, med fönsterband, fasadtegel och plåtgesims runt takfallet. Ett större vertikalt fönsterparti vittnar om byggnadens användning. Vid entrén står en fristående klockstapel. Kyrksalen har lösa inventarier och stolsinredning vilkas utseende passar bra in i rummet, då de särskilt gjordes för detta. Därför köptes kyrkan med sin inredning, både i kyrksalen och serveringsrummet. Inventarier som predikstol, ett votivskepp, åror med mera finns alltså kvar och uppskattas även nu.

När det offentliggjordes att kyrkan skulle säljas började protesterna från boende i området. Strömnäskyrkans pastor menade att kyrkan kanske hade tagits för givet då de som protesterade mest inte själva besökte kyrkan.⁷⁵ Detta liknar fallet i Ålgård där det var de icke-kyrkliga vilka mest åberopade ett bevarande.

Bild 9, ovan: Strömnäskyrkans kyrksal med specialbeställda inventarier och lös inredning.

Bild 10, mellan: Strömnäskyrkans baksida med fönsterband i suterrängvåning.

Bild 11, nedan: Strömnäskyrkan från framsidan. Varierande takfall och asymmetriskt placerade byggnadskroppar. Kyrksalen finns till höger i bild. Till vänster om entrén finns en klockstapel bredvid trappan ner till baksidan.

⁷⁴Eckerdal (1992) s.105

⁷⁵informant 3

6.3 Vinlidens kyrka

Ett exempel på de moderna kyrkornas betydelsebärande funktion i ett mindre samhälle är Vinlidens kyrka i Lycksele kommun. Den visar på det värde kyrkor kan ha som identitetsskapande element. Kyrkan uppfördes 1959 och är med sin arkitektur ett exempel på de nya småkyrkor som kom att få en traditionspräglad arkitektur. En vit putsad salkyrka med torn, uppförd i betong, dock med asymmetrisk plan. Denna kyrka har jag, på grund av det geografiska avståndet, inte besökt.

Efter att ha stått oanvändbar i ca tio år skänktes kyrkan 2005 till en privatperson boendes i Umeå, förbehållet att han skulle renovera den. Skicket var därefter, vilket bland annat uttryckte sig med nedfallande puts, och det hade diskuterats om en rivning. Som kompensation skulle ett klocktorn uppföras nära bystugan som ett slags minnesmärke.⁷⁶ Idag står dock kyrkan fysiskt kvar, även om den är avkristnad och därmed inte räknas som kyrka, med sitt nyrenoverade torn och är till glädje för både besökare och lokalbefolkning. Hur är det möjligt?

I intervjuer, utförda till exempel i samband med rivningen av Maglarps nya kyrka och Ålgård, framkommer ofta kyrkor i positiva ordval, även för dem som inte är religiösa. Sitt största värde har de i egenskap av att "bara vara". "Den har alltid stått där" och "kyrkor river man bara inte" är båda två uttryck för denna åsikt. Kyrkan existerar alltså i en oreflekterad men självklar bakgrund. Dessa betydelser och innebörder som kretsar kring fysiskt materia är delar av vårt kulturarv, det immateriella, vilket även behandlar de värderingar vi gör. Till detta läggs historia och jag är böjd att hålla med forskaren vid NIKU, Wera Grahn, när hon konstaterar historiens växande betydelse i samhället. Hon menar att i dagens samhälle har historien ersatt religionen och att det är den som numera ger oss svar på frågor om vår tid och om oss själva. Om det förr var oacceptabelt att inte vara troende är det i vårt samhälle värre att vara historielös än religionslös. Som lokalt viktig har kyrkan alltid varit, och kommer med denna historiesyn alltid att vara.⁷⁷

Kyrkans köpare växte upp strax utanför Vinliden och är idag även ägare till ett hus ca 150 ifrån kyrkan. Mannen betonar att han inte är religiöst, han "ville bara inte att den skulle rivas."⁷⁸ Kyrkans traditionella arkitektur var en bidragande orsak medan mannen sade sig inte gilla "kyrkor med platt tak"⁷⁹. Det arkitektoniska värdet var säderledes viktigt samt hans lokala anknytning. Hans far hade dessutom varit kyrkans vaktmästare under 1960-talet. Idag är byggnaden tom, men står kvar och bär vittnesmål om dess betydande för det vardagliga livet, att bara vara och få finnas, därför att det i folklig mening fortfarande är en kyrka.

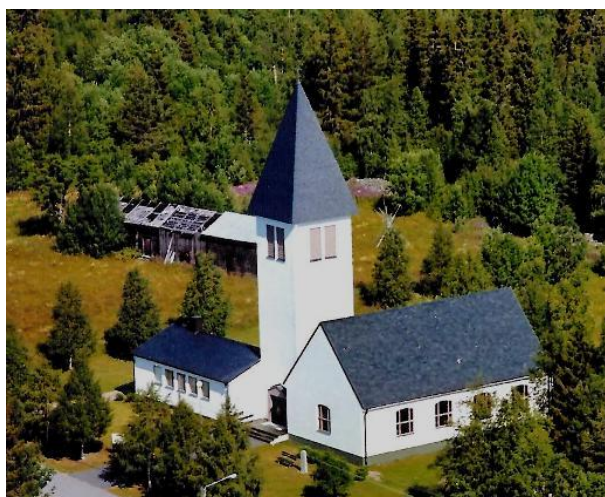

Bild 12. Traditionspräglad arkitektur med torn och putsad exteriör.

⁷⁶Vinlidens kyrka (2007)

⁷⁷ Grahn (2007) s. 23

⁷⁸ Informant 5

⁷⁹ ibid.

7. SLUTDISSKUSION

Moderna kyrkor ges ett mindre värde än de äldre, uppförda innan 1940, vilka skyddas av högre tillståndsplikt i lag. Genom att bara finnas har de därigenom ett kulturhistoriskt värde vilket de moderna kyrkorna generellt saknar. Detta innebär att de moderna kyrkorna är lättare att förändra eller lättare dras med frågor rörande övertalighetsproblematik. Dessa strofer har varit grunden för denna uppsats och det presenterade materialet kommer nu att diskuteras.

Distinktionen i kulturminneslagen innebär att kyrkobyggnader uppförda innan 1940 anses ha ett generellt kulturhistoriskt värde, samt är en del av vårt gemensamt kulturarv som ska skyddas åt kommande generationer. Därtill tillkommer de som av Riksantikvarieämbetet särskilt har pekats ut som skyddsvärda. Oskyddade kyrkor har alltså inte detta generella värde, trots att de kan peka på liknande förhållanden eller fungera som ett landmärke. Det värde som värderas högst är här alltså baserat på ålder och det kan konstateras att tidslinjen i kulturminneslagen innebär konsekvenser för brukandet av kyrkobyggnaderna. I princip innebär detta att äldre kyrkor inte kan ställas av på grund av sitt kulturhistoriska värde, vilket de moderna kyrkorna saknar och därmed kan. Kyrkan i Odarslöv, Lunds stift, är ett exempel på en äldre kyrka uppförd långt innan 1940 vilken för tillfället, är övertalig. Den kan dock varken rivras, på grund av sitt skydd, eller brukas, på grund av sitt tillstånd.

Skyddet beror alltså på kyrkornas ålder, och de moderna kyrkorna ges därför generellt ett lägre värde. I *Fädernas kyrka - Församlingskyrkan igår – idag – imorgon* (1993) står att vi inte får värdera kyrkorna, då det är de tillsammans som utgör en viktig del av Sveriges kulturarv.

Kyrkorna som inte skyddas av kulturminneslagens 4 kap likställs därigenom med annan bebyggelse. För församlingarna underlättar detta då de får ändra kyrkan efter sina behov och inte behöver särskilt tillstånd från länsstyrelsen. För de moderna kyrkorna innebär det att de inte anses ha ett sådant värde att de är värda att skyddas. Kyrkobyggnadernas utformning med församlingssalar, kontorsrum med mera i samma byggnad innebär också att de blir lättare att förändra för annan verksamhet. Deras positiva egenskaper, vilket jag till exempel såg i Björkskatakyrkan, blir därför å andra sidan en av deras anledningar till försäljning. Den icke-kyrkliga karaktären och avsaknaden av typiska element och utsmyckningar möjliggör ytterligare förändringar. Deras lokalisering, som ofta är i stadsbebyggelse, attraherar en större marknad vilket ytterligare gör att denna kategori av kyrkor således blir den mest sannolika valet vid en omorganisation. Skyddet i kulturminneslagen, gällande tillståndsprövning, fortsätter dessutom att gälla efter att kyrkan är såld. Denna restriktion innebär att de äldre kyrkorna är svårare att sälja vilket leder till att de moderna kyrkorna först säljs ut, och således förändras. Kulturminnesvärden sätter stort värde på oföränderlighet.

Församlingar förvaltar byggnader som inte är byggda för ekonomisk nytta varför situationen med deras dåliga ekonomiska situation egentligen borde vara irrelevant. Kyrkor har aldrig varit lönsamma spekulationsobjekt, och kommer antagligen aldrig att bli det. I dagsläget har dock detta visat sig få stor betydelse för de kyrkliga byggnaderna och är en av orsakerna till att några byggnader kan komma/har sålts. Det ekonomiska betydelsen blir således viktig och detta värde väger här ofta tyngre än de kulturhistoriska.

Stiftsantikvarien i Luleå stift konstaterade att de moderna kyrkorna var de kyrkor som först blev uppe för diskussion när det talades om förändring i fastighetsbeståndet. Detta stöds av statistik då det mellan 2000-2010 såldes tio skyddade kyrkor samt en revs (Maglarps nya

kyrka). Med undantag från S:t Ibbes nya kyrka 1899 var samtliga uppförda på 1900-talet varav Nacksta kyrka dessutom efter 1940 (1969). Av de moderna kyrkorna utan skydd såldes 28 stycken. (se bilagor) Detta stödjer antagandet att de moderna kyrkorna utan skydd i första hand är de som säljs, samt att moderna kyrkor i stort har lättare att förlora sin användning, även om de är skyddade. Detta tror jag beror på den betydelse åldersvärdet besitter och innebär för hur dessa byggnader värderas. Den norska undersökningen utförd av NIKU pekade på den betydelse ålder och historia har för hur byggnader värderas. Det framkom att kyrkor i första hand förknippades med ålder medan nya kyrkor istället var "ingen kyrka". Deras arkitektur förstods inte, jag tror att dessa byggnader istället i deras ögon jämfördes med profan modern bebyggelse. "Ser inte ut som en kyrka" var den sammanfattande bedömningen som drogs om moderna kyrkor, vilket här är negativt för sammanhanget. De ges därmed inte samma "värde" eller "status" som de äldre kyrkorna besitter enbart genom att finnas.

Studien av de tre moderna kyrkor har visat sig representera ett vanligt förekommande förehavande om övertalighet inom moderna kyrkor. Diskussionerna om Björkskatakyrkan gäller de stadsdelskyrkor som byggdes under 1970-talet, vilka har ett relativt allmänt tidstypiskt kritiserat uttryck. Församlingen förvaltar även två andra kyrkor, men både kyrkan i Örnäset och i Hertsön skyddas med utökad tillståndsplikt i kulturminneslagen, är mer "kyrkligare" i sin arkitektur samt mer påkostade. Deras estetiska uttryck ger dem ett större värde. Strömnäskyrkan är ett typiskt exempel på den process som försiggår med moderna kyrkor idag när det pratas om denna problematik där kyrkan säljs, men behåller sin funktion. Vad Vinlidens kyrka visar är att estetikens betydelse inte ska nedvärderas. Vinlidens kyrka har en "kyrklig" arkitektur, vilket visade sig bli dess räddning efter orden "en kyrka river man bara inte". Det kyrkliga arvet, samt det identitetsskapandet värdet för bygden, var de två punkter som vägde tyngst. De tre kyrkorna visar två stadsdelskyrkor och en kyrka i glesbyggd. Om de två kyrkorna i städerna blev det tal om försäljning då dessa, på grund av läge och arkitektur, var möjliga att anpassa till annan användning. Kyrkan i glesbygden blev istället föremål för rivningsdiskussioner då den inte ansågs värdefull nog att bevara, samt på grund av arkitektur och geografi svårare att sälja.

Att Vinlidens kyrka inte revs, är för mig ett vittne om det större värde allmänheten ger till kyrkor vilkens estetik bygger på klassisk och traditionell grund. Dessa värderas högre och har i historien tilldelas ett högt värde, vilken hänger samman med hela Sveriges kulturarv. Åldersvärde och estetiskt värde är två av de "värden" som allmänt brukar uppskattas, vilket innebär att byggnader vilka är "gamla" och "fina" därför värderas högre, vilket brukar innebära att dessa lättare bevaras.

Sambället förändras, språket förändras. Artiklar och hemsidor manar till att man bör adoptera ett utdöende ord, för att inte lokala eller äldre uttryck ska försvinna. Det går ut på att man under varje dag eller vecka etc. minst en gång ska bruka detta ord. Kanske bör allmänreligiösa göra samma sak. Adoptera en kyrka och gå till gudstjänster, inte för att man är troende utan för att den levande traditionen i vårt kulturarv ska bäras vidare.

8. SAMMANFATTNING

Denna uppsats är resultatet av de studier som genomförts inom ramen för en kandidatuppsats om 15 högskolepoäng, motsvarande 10 veckors studier på bebyggelseantikvariska programmet på institutionen för kulturvård vid Göteborgs universitet. Uppsatsen resulterar i en kandidatexamen.

Kyrkobyggnader ses om ett av Sveriges värdefullaste kulturarv. De vittnar om en levande tradition samt ger oss kunskap om samhällsutvecklingen i stort och därigenom människors livsvillkor under olika tider.

Uppsatsen behandlar moderna kyrkor i Sverige, vilka ägs och förvaltas av Svenska kyrkan. Med begreppet ”moderna kyrkor” menas de kyrkobyggnader vilka uppfördes efter utgången av år 1939. Detta beror på den skillnad som görs i lag efter hur dessa två ålderskategorier, innan och efter 1940, behandlas. Svenska kyrkans byggnader skyddas i lagen (1988:950) om kulturminnen mm. Kyrkobyggnader uppförda innan år 1939 är här besatta med ett generellt skydd som gäller tillståndsplikt vid förändring, vilket de moderna kyrkorna saknar. Om Riksantikvarieämbetet anser en modern kyrka vara så märklig i sitt kulturhistoriska värde, kan dock även dessa beslutas omfattas av lagen. De moderna kyrkorna saknar alltså det starkare skydd som de äldre kyrkorna har, samtidigt som det moderna kulturarvet har visat sig svårt att kategorisera och därigenom värdera. Syftet med uppsatsen är att ta reda på hur de moderna kyrkorna värderas i förhållande till de övriga kyrkobeståndet. Målet med uppsatsen är att belysa hur lagstiftningen skiljer ut kyrkorna och undersöka konsekvenserna av detta.

Svenska kyrkan hade i december 2009 3338 kyrkor i bruk varav ungefär 600 är uppförda efter 1940. Av de moderna kyrkorna skyddas 120 stycken. Gällande stil och form kan hela 1900-talet ses som en förenklad växelverkan mellan de två huvudriktningarna traditionalism och modernism. Fram till 1930-talet dominerade den traditionalistiska linjen, som bygger på klassisk och historisk grund, för att övergå till en modernistisk huvudlinje i och med funktionalismens genomslagskraft. Denna kom sedan att betraktas som den ledande riktningen, samtidigt som den traditionalistiska linjen dock fortsatte att verka pararellt. Flertalet av de moderna kyrkorna byggdes som stadsdelskyrkor eller småkyrkor då byggandet hängde samman med den folkomflyttning som skedde då allt fler flyttade till städernas växande utkanter.

Svenska kyrkan har samlat in verksamhetsstatistik från och med år 1970. Medlemsstatistiken visar på ett kontinuerligt tapp av medlemmar. 2008 var 72,9% av befolkningen medlemmar i Svenska kyrkan för att jämföra med 95,2% år 1972. Siffran från 2000 var 82,9%. Detta leder till att församlingarna måste göra indragningar i ekonomin, då inkomsten från medlemmar blir mindre. Det pågår därför en strukturell församlingsförändring där flera små församlingar går samman till större enheter. Vid brytningen mellan kyrka och stat år 2000 fanns 2517 församlingar för att jämföra med 2008 års 1808 församlingar. Innebörden häröver blir att församlingarna får fler kyrkor att förvalta och bruka. Detta leder till att vissa kyrkor anses vara ”övertaliga” vilket är ett begrepp som mer och mer förekommit i debatt och media. En kyrka räknas som övertalig då den ur församlingens synvinkel inte längre brukas för gudstjänstbruk. Ett steg för att ytterligare underlätta i ekonomin blir för församlingarna att se över fastighetsbeståndet, då de förvaltar ett för stort antal byggnader för sitt behov och bärförmåga. Statistik visar att mellan 2000-2010 såldes 10 kyrkor vilka skyddades av lagen, samt en revs. Av kyrkobyggnader vilka saknar skydd såldes 28 stycken under samma period. Detta pekar på att urskillningen i lagen gör att det är lättare för de

moderna kyrkorna att säljas från Svenska kyrkan. De moderna kyrkorna är dessutom i sin arkitektur, till exempel med fristående klockstaplar och interiöra vikväggar lättare att förändra och anpassa till andra ändamål. Deras geografiska placering i landskapet, ofta i städerna eller i dess utkanter, verkar ytterligare för att de lättare går att sälja. Restriktionerna i kulturminneslagen, angående tillståndsprovning, fortsätter dessutom att gälla, även efter att en kyrka är såld. Detta gäller inte de moderna kyrkorna utan skydd viket vidare bidrar till en attraktivare marknad.

För att konkretisera frågan om moderna kyrkor valdes det geografiska området Norrbottens län. Inom länet finns 38 kyrkobyggnader uppförda efter 1940. Luleå stifts antikvarie menar att det finns en rangordning i hur kyrkorna värderas och att de moderna kyrkorna är de som först blir tal om försäljning när församlingar måste se över sin ekonomi. Jag har besökt två av dessa kyrkor i länet där frågan om övertalighet var aktuell. Dessutom har intervjuer utförts angående en tredje modern kyrka inom stiftet, dock i Västerbottens län. De tre fallstudierna presenteras i uppsatsen.

Åldersvärde och det estetiska värdet visar sig mycket relevant för frågor om övertalighet inom de moderna kyrkorna, och kyrkor vars arkitektur bygger på traditionell och klassisk grund ges ett högt värde.

9. KÄLL OCH LITTERATURFÖRTECKNING

9.1 Otryckta källor:

Muntliga källor:

- Informant 1. Boel Paulin, församlingspräst Björkskatakyrkan, telefonsamtal 18 mars 2010
Informant 2. Mattias Burman, Luleå stiftsantikvarie, samtal 18 mars 2010, telefonsamtal 22 mars
Informant 3. Kjell-Göran Westerberg, pastor Strömnäskyrkan, Pingstförsamlingen Piteå, samtal 23 mars 2010
Informant 4. Erik Jonsson, kyrkogårdsgivare i Piteå landsförsamling, samtal 24 mars 2010
Informant 5. Elon Nystedt, nuvarande ägare till Vinlidens kyrka, telefonsamtal 29 mars 2010

9.2 Tryckta källor och litteratur:

Ahlberger, Christer (2003) *Den svenska staden – vinnare & förlorare* Stockholm: Riksantikvarieämbetet

Alftberg, Åsa & Eriksson, Lotta (2008) *Gör en kyrka någon skillnad? - ett dokumentationsprojekt med anledning av rivningen av Maglarps nya kyrka*. Regionmuseet Kristianstad, Landsantikvarien i Skåne. Rapport 2008:3

Bexell, Peter & Weman, Gunnar (red) (2008) *Kyrkorummet kulturarv och gudstjänst: Ett samtal om ett förändringsskede* Skellefteå: Artos & Norma bokförlag

Eckerdal, Per (1992) *Småkyrka i storstad; småkyrkorörelsen i Göteborg 1946-1970. En studie av kyrklig strategi i en växande storstad*. Diss. Teologiska fakulteten, Lund Universitet Stockholm: Verbum förlag

Elmén Berg, Anna (1997) *Fem ödekyrkor i Norrland, kyrklig förnyelse, kulturminnesvård och kyrkorestaureringar vid 1900-talets början*. Diss. Institutionen för konstvetenskap, Umeå Universitet

Etander Rimberg, Carina & Hanberger Westergaard, Sofia (red) (2008) *Björkekärrens kyrka 50 år. "Mina ögon och mitt hjärta skall alltid vända dit"*

Fädernas kyrka. Församlingskyrkan igår – idag – imorgon (1993) Riksantikvarieämbetet. Konferens den 8 december 1993

Fädernes kyrkor – och framtidens (1996) betänkande av 1993 års kyrkobyggnadsutredning. Svenska kyrkans utredningar 1996:1. Uppsala, Svenska kyrkans centralstyrelse.

Glase, Beatrice & Göte (1996) *99 kyrkor, Svenska kyrkor från Skåne i söder till Lappland i norr*. Stockholm: Byggförlaget i samarbete med Riksantikvarieämbetet

Hultin, Olof (1983) Arkitekt i Norrbotten. *Arkitektur* 1983/ 10

Hällén, Agneta (1998) *Nya svenska kyrkor, del III Norrland* Riksantikvarieämbetet. Rapport RAÄ 1997:1

Hård Af Segerstadt, Ulf (1962) *Nya kyrkor i Skandinavien* Stockholm: Nordisk Rotogravyr

Illerstad, Lennart (1990) *Nya svenska kyrkor del I Svealand*. Riksantikvarieämbetet. Rapport RAÄ/SHMM 1990:2

Nyström, Clara (2010) *Dokumentation av modern arkitektur i Norrbotten – Björkskatakyrkan, Luleå*. Norrbottens museum Rapport 2010:9

Ohlén, Björn (2007) Varför är det så svårt att vårda modernismen? *Byggnadskultur*, nr 4, sid 4

Ridderstedt, Lars (red) (1961) *Kyrkan bygger*. Utgiven av Kyrkfrämjandet. Stockholm: Verbum förlag

Ridderstedt, Lars (red) (1974) *Kyrkan bygger vidare*. Utgiven av Kyrkfrämjandet. Stockholm: Verbum förlag.

Roos, Johanna (2009) Miljonprogrammet – ett vårdpaket? *Byggnadskultur*, nr 2, sid 42

Schwanborg, Ingrid (2005) *Kulturbistorisk karakterisering och bedömning av kyrkor. En handledning för kulturmiljövården och Svenska kyrkan*. Stockholm, Riksantikvarieämbetet.

Stanley Prince, Nicholas (mfl) (red) (1996) *Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage - Readings in Conservation*. Los Angeles: The Getty Conservation Institute

Unnerbäck, Axel (2002) *Kulturbistorisk värdering av bebyggelse*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet

Åman, Anders & Järnfeldt- Carlsson, Marta (red) (1992) Övre Norrlands kyrkor. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* nr 22, Umeå Universitet

Internetreferenser:

Bebyggelseregistret, Stockholm: Riksantikvarieämbetet,
<http://www.bebyggelseregistret.raa.se/cocoon/bbr/welcome.html> hämtad 11 maj 2010

Bergsten, Jan (2009) Guds hus till salu. *Norrländska socialdemokraten*, 16 december.
<http://www.nsd.se/nyheter/artikel.aspx?ArticleId=5067728> hämtat 9 april 2010

Det moderna samhällets kulturarv (2006) Stockholm: Riksantikvarieämbetet PM
http://www.raa.se/cms/showdocument/documents/extern_webbplats/2006/november/program_det_moderna_samhallets.pdf hämtat 8 april 2010

Ett historiskt vägval 50 år med prästvigda kvinnor 1958 – 2008 (2008) Svenska kyrkan.
<http://www.svenskakyrkan.se/Webbplats/System/Filer/9F5923A6-3F5A-4FE4-9D2D-D5F000155F1B.pdf> hämtat 20 maj

Församlingar i Luleå stift, Svenska kyrkan
<http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?di=156530&ptid=0> hämtat 20 april 2010

Grahn, Wera (2007) *Lokala röster och lokala värden*. En studie om Älgårds kyrkas betydelse för icke-kyrkogängare. NIKU Rapport 20
http://niku.no/archive/niku/publikasjoner/NIKU%20Rapport%20pdf/Rapport20_kyrkan_och_lokala_varden.pdf hämtad 10 april 2010

Hedenljung, Linda (2009) Politikernas besked inför kyrkovalet. *Östersundsposten*, 19 september. <http://op.se/ettan/lokalt/1.1367244-politikernas-besked-infor-kyrkovalet> hämtat 15 mars 2010

Hjertén, Linda & Wallin, Märten (2010) Nu blir guds hus bostäder. *Aftonbladet*, 1 januari. <http://www.aftonbladet.se/nyheter/article6369106.ab> hämtat 15 mars 2010

Kultur och kulturarv, Svenska kyrkan
<http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?di=262397&ptid=0> hämtat 20 april 2010

Kunskapsuppbyggnad kring kyrkomiljöerna som kulturarv efter relationsförändringen kyrka/stat år 2000, (2009) Stockholm: Riksantikvarieämbetet: FoU-rapport 2009-09-21
<http://humanistportalen.konstvet.uu.se/Qjnx6r%2Fg810%3D.linkx?type=file&id=11> hämtat 20 maj 2010

Kyrkoordning för svenska kyrkan (2009) Svenska kyrkan
<http://www.svenskakyrkan.se/tcrot/kyrkoordningen/filer/KO-09-nov.pdf> hämtat 25 maj

Kyrkoantikvariska frågor (2008) Regeringens skrivelse 2008/09:220
<http://www.riksdagen.se/webbnav/index.aspx?nid=37&rm=2008/09&bet=220&typ=prop>
hämtat 4 maj

Långsiktigt hållbar förvaltning och differentierad användning av kyrkor – dokumentation från RAA:s seminarier serien våren 2006. (2006) Stockholm: Riksantikvarieämbetet PM
http://www.raa.se/cms/showdocument/documents/extern_webbplats/2006/oktober/langsiktigt_hallbar_forvaltning_och_differentierad_7477.pdf hämtat 20 mars 2010

Lövberg, Staffan (2009) "Övertalighetsproblematiken" och Odarslövs kyrka – en "övertalig" kyrkans framtid. Master. Historisk arkeologi, Lunds universitet
<http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordOId=1361951&fileOId=1363111>
hämtad 5 april 2010

Martelius, Eva (2009) Kan inte användas, får inte rivras, måste skötas. *Sydsvenskan*, 18 februari 2009. <http://www.sydsvenskan.se/lund/article414286/Kan-inte-anvandas-far-inte-rivas-maste-skotas.html> hämtat 5 maj 2010

Notisums lagbok. *Lag (1988:950) om kulturminnen m.m.*
<http://www.notisum.se/Pub/Doc.aspx?url=/rnp/sls/lag/19880950.htm>

Svenska kyrkan i siffror, Svenska kyrkan
<http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?di=179810&ptid=0> hämtat 20 april 2010

Svenska kyrkans redovisning för år 2009: Angående de kyrkliga kulturvärdena och användningen av den kyrkoantikvariska ersättningen (2010) Svenska kyrkan. Dnr.: KAE 2010/0006
<http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=100243&did=398385> hämtat 20 april 2010

Vinlidens kyrka (2007) *SVT/Västerbottensnytt*, 16 november.
http://svt.se/svt/jsp/Crosslink.jsp?d=33919&a=974118&queryArt903154=vinlidens&sortOrder903154=0&doneSearch=true&csd=33919&pageArt903154=0&lid=puff_1007184&lpos=extra_0 hämtat 31 mars 2010

10. BILDFÖRTECKNING

Omslagsfotografi: Björkskatakyrkans södra fasad med fönsterband omgärdat av plåt och betongsten.
© Norrbottens museum Foto Göran Dahlin 2010

Bild nr:

1. Örnäsets kyrka interiör. Foto: Clara Nyström
2. Örnäsets kyrka exteriör. Foto: Clara Nyström
3. Örnäsets kyrkas klockstapel. Foto: Clara Nyström
4. Björkskatakyrkans exteriör. © Norrbottens museum Foto Göran Dahlin 2010
5. Björkskatakyrkans klockstapel. © Norrbottens museum Foto Göran Dahlin 2010
6. Björkskatakyrkans entréparti. © Norrbottens museum Foto Göran Dahlin 2010
7. Björkskatakyrkans takkupa. © Norrbottens museum Foto Göran Dahlin 2010
8. Björkskatakyrkan, interiörbild. © Norrbottens museum Foto Göran Dahlin 2010
9. Strömnäskyrkans kyrksal. Foto: Clara Nyström
10. Strömnäskyrkan exteriörbild, baksida. Foto: Clara Nyström
11. Strömnäskyrkan exteriörbild, framsida. Foto: Clara Nyström
12. Vinlidens kyrka från luften. Informant Elon Nystedts privata fotografi

BILAGA 1.

Kyrka	Församling/ kyrklig samfällighet (ks)	Stift	Byggår	Skydd enl. KML	Anmärkning
Sandbyhovskyrkan	Norrköping ks.	Linköping		Nej	Sjukhuskapell, sålt 2001
Söråkers kapell	Stiftet	Härnösand		Nej	Såld 2004 till privatperson
Hällneborgs småkyrka	Oviken, Myssjö och Hackås ks	Härnösand		Nej	Såld 2002 till byförening
Vinlidens k:s	Lycksele förs.	Luleå	1959	Nej	Såld 2005
S:t Eskils kapell	Helsingborgs ks	Lund		Nej	Såld 2004
S:t Jakobs kapell	Malmö ks	Lund		Nej	Såld 2004
Andreaskyrkan	Tomas förs., Gävle	Uppsala	1977	Nej	Såld 2004 till bostadsstiftelse som samlingslokal
Edsåsens kapell	Stiftet	Härnösand		Nej	Såld 2005 till privatperson
Viksjö k:a	Järfälla förs.	Stockholm	1971	Nej	Vandringkyrka, ersatt av ny kyrka
Fruängens kyrka nu Vårfrukyrkan	Brännkyrka förs.	Stockholm	1963	Nej	Kyrkorummet taget ur bruk 2005 i samband med att Vårfrukyrkan invigdes, (samma byggnad).
S:t Olofs kyrka	Helga Tref Förs	Uppsala	1980	Nej	Såld till fastighetsbolag
Taborsbergskyrkan	Norrköpings ks	Linköping	1981	Nej	Såld 2005
Vallviks kyrka	Söderala förs.	Uppsala	1955	Nej	Såld 2006 till privatperson
Vårfrukyrkan	Göteborgs ks	Göteborg	1972	Nej	Distriktskyrka
Krångede kyrksal	Ragunda förs.	Härnösand		Nej	Del av skolbyggnad, såld av kommunen till privatperson
Jenny kapell	Västerviks förs.	Linköping		Nej	Såld 2006 till romersk-katolska kyrkan
Hulta kyrka	Borås Gustav Adolf	Skara	1966	Nej	Vandringkyrka, såld 2006 till syrisk ortodox församling
Mariakyrkan	Danderyds församling	Stockholm	1959	Nej	"Villabyggnad" såld 2006 till stiftelse inom vårdsektorn
Granbergsdals kapell	Karlskoga förs.	Karlstad	ca 1920	Nej	Affär ombyggd till kapell c:a 1920 Såld 2007
Strömnäs kyrka	Piteå landsförs.	Luleå	1983	Nej	Såld 2007 till Svenska missionskyrkan
Stigbergskyrkan	Helga Tref förs	Uppsala	1959	Nej	Kyrkorum i annan fastighet. Såld 2007.
Riddarhyttans kyrksal	Skinnskattebergs Hed o Gunnilbo förs.	Västerås	1942	Nej	Församlingshem med kyrksal Såld 2007
Smedbykyrkan	Norrköpings ks	Linköping	1968	Nej	Hyrt kyrkorum i annan fastighet, tagen ur bruk 2008
Fannakyrkan	Enköping	Uppsala	1965	Nej	Såld 2008 till syrianska församlingen
Källeryds kapell	Hudene	Skara	1943	Nej	Gåva till hembygdsföreningen 2008
Trandareds kyrka	Borås Gustav Adolf	Skara	1959	Nej	Hyrt kyrkorum, inrymd i bostadshus. Tagen ur bruk 2009

Invigda kyrkor, ägda eller förvaltade av Svenska kyrkan 2000-01-01, därefter formellt tagna ur bruk, sålda eller rivna. Från *Svenska kyrkans redovisning för år 2009* (2010) s.36

BILAGA 2.

	Kyrka	Församling/ kyrklig samfällighet (ks)	Stift	Byggår	Skydd enl. KML	Anmärkning
2002	Istrums kapell	Eggby förs.	Skara	1927	Ja	Såld till bostadsändamål
2003	Kyrketorps kapell	Töreboda förs.	Skara	1931	Ja	Såld till bostadsändamål
2003	Stugsunds kyrka	Söderhamns förs.	Uppsala	1925	Ja	Såld 2005 till bostad och verksamhet
2004	Allhelgonakyrkan /S:t Ibbs nya k:a)	S:t Ibbs förs.	Lund	1899	Ja	Såld till Statens fastighetsverk, Tycho-Brahe-museum
2005	Sörgårdens kapell	Stigsjö Viksjö förs.	Härnösand		Ja	Såld till privatperson
2005	Maglarps nya k:a	Hammarlövs förs.	Lund	1908	Ja	Tagen ur bruk 1997, riven 2007
2007	Mjälalhults kapell	Torups förs.	Göteborg	1923	Ja	Ombyggd skola som formellt togs ur bruk 2006 och såldes 2008 till privatperson till bostadsändamål.
2007	Viskafors kyrka	Kinnarums ks	Göteborg	1918	Ja	Såld till privatperson för restaurang- och konferensändamål
2007	Nacksta kyrka	Sundsvalls ks	Härnösand	1969	Ja	Såld till romersk-katolska församlingen
2007	Dalmarks kapell	Hammars förs.	Strängnäs		Ja	Såld
2008	Klockestrands kapell	Nora-Skogs förs	Härnösand	Ca 1910	Ja	Såld till privatperson
2009	Idkerbergets kapell	Stora Tuna ks	Västerås	1904	Ja	Fd gruvkapell

Invigda kyrkor, skyddade enligt kulturminneslagen, ägda eller förvaltade av Svenska kyrkan 2000-01-01, därefter formellt tagna ur bruk, sålda eller rivna. Från *Svenska kyrkans redovisning för år 2009 (2010)* s.34